

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2012

Michaela POSKOČILOVÁ

Univerzita Pardubice
Filozofická fakulta

K problému utopie v Obecné poradě o nápravě věcí lidských J. A. Komenského

Michaela Poskočilová

Diplomová práce
Pardubice 2012

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne

Podpis.....

PODĚKOVÁNÍ

Mé poděkování patří vedoucí práce, PhDr. Věře Schifferové, CSc. za cenné rady a užitečné připomínky, kterými provázela celý průběh vzniku této práce a také za obětavou pomoc, s níž ochotně přispěchala pokaždé, když se vyskytl pro mě neřešitelný problém.

Velké díky patří také mé rodině, která mě velkoryse podporovala během celého studia a která tu byla vždy, když jsem potřebovala dodat sil.

Michaela Poskočilová

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Michaela Poskočilová**
Osobní číslo: **H09730**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **K problému utopie v Obecné poradě o nápravě věcí lidských
Jana Amose Komenského**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Diplomní práce pojedná o těchto tématech: pojem utopie, pozitivní a negativní hodnocení utopie; problém pozitivního pojetí utopie, typologie utopií, Komenského nápravný projekt jako utopie; Komenského představy o ideálně uspořádané společnosti; myšlenkové kořeny Komenského nápravného projektu: chiliasmus, novoplatónství, emanační nauka, biblická nauka o pádu a vykoupení.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

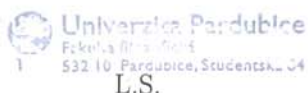
KOMENSKÝ, J. A., Obecná porada o nápravě věcí lidských I. KOMENSKÝ, J. A., Obecná porada o nápravě věcí lidských II. KOMENSKÝ, J. A., Obecná porada o nápravě věcí lidských III. KOMENSKÝ, J. A., De rerum humanarum emendatione consultatio catholica I. KOMENSKÝ, J. A., De rerum humanarum emendatione consultatio catholica II. PATOČKA, J., Komeniologické studie I. PATOČKA, J., Komeniologické studie II. PATOČKA, J., Komeniologické studie III. S. SOUSEDÍK, Místo Komenského ?Obecné porady? v dějinách novověkých utopií, in: Filosofický časopis, 1992, číslo 1. KOORTHAAASE, W., HAUFF, S., FRITSCH, A., Comenius und der Weltfriede, Deutsche Comenius-Gesellschaft Berlin, 2005 KLOSOVÁ, M., Osobní a literární vztahy Jana Amose Komenského k Johannu Valentinu Andreae, in: Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského, Univerzita Pardubice, 2009 SCHALLER, K., "Fromme Wünsche dieser Art fliegen nicht in den Mond" - Das Utopische im Werk des J. A. Comenius, In: Klaus Schaller: Comenius 1992 BLOCH, E., Das Prinzip Hoffnung, In: E. B.: Gesammelte Schriften, Bd. V, Frankfurt/M 1959 BELLERTE, B., Aristotelismus, Christentum, Utopie und die Pädagogische Gedankenwelt im Werk des J. A. Comenius. In: J. A. K. Wirkung eines Werkes nach drei Jahrhunderten, Heidelberg, 1970 HERDER, J. G., Listy na podporu humanity, Praha 2003

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Věra Schifferová, CSc.**
Katedra filosofie

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2010**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2012**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

PhDr. Aleš Prázný, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

SOUHRN

*Práce je zaměřena k problému utopické povahy hlavního díla Jana Amose Komenského *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. Pokouší se vystihnout, v čem spočívá osobitost Komenského utopického projektu. Východiskem práce je typologie utopií, jež rozlišuje utopie horizontální a vertikální, otevřené a uzavřené. Pozornost je věnována filosofickým základům Komenského všenápravného projektu, jeho antropologickému východisku a theologickým kořenům.*

*Nástrojem nápravy světa je v tomto díle reforma výchovy a vzdělání. Tato komponenta utopická není. Ústí však do utopické představy o budoucí společnosti. Zvláštní pozornost je věnována šesté knize *Konzultace, Panorthosii*, v níž Komenský předkládá svou vizi napravené společnosti.*

KLÍČOVÁ SLOVA

utopie, panorthosie, eschatologie, novoplatonismus

TITLE

To the Question of Utopism in the Work De rerum humanorum emendatione consultatio catholica by John Amos Comenius

SUMMARY

The thesis discusses the problem of the utopian nature of De rerum humanarum emendatione consultatio catholica written by John Amos Comenius and tries to describe the distinctiveness of this Comenius's utopian project. The starting point of the thesis is the typology of utopias which distinguishes horizontal and vertical, open and closed utopias. Attention is paid to the philosophical foundations of Comenius's multi-remedial efforts, the anthropological basis and theological roots.

In this work, the reform of education is seen as the instrument of the remedy of the world. This concept in itself is not utopian. However, it leads to the utopian vision of a future society. Particular attention is paid to the sixth book, Consultations, Panorthosia, in which Comenius presents his vision of a reformed society.

KEY WORDS

Utopia, panorthosia, eschatology, neo-platonism

Obsah

Obsah	8
Úvod	9
1. K pojmu utopie.....	11
2. Komenského nápravný projekt	14
2.1 De rerum humanarum emendatione consultationis catholica	15
2.2 Pozitivní pojetí pojmu utopie.....	19
2.3 Typologie utopií.....	23
2.4 Myšlenkové kořeny Komenského nápravného projektu.....	25
3. Komenského chiliasmus	28
4. Antropologické východisko Komenského nápravných plánů	33
5. Filosofické základy Komenského nápravného projektu.....	41
5.1. Světlo.....	43
5.2. Emanace	46
5.3. Celkovost.....	50
5.4. Řád	53
6. Prostředky nápravy	55
7. Komenského představa o ideálně uspořádaném státu	64
7.1 Nadnárodní politika.....	69
7.2 Život v napravené společnosti.....	73
Závěr	78
Použité zdroje	84

Úvod

Komenského opus grande *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (*Obecná porada o nápravě věcí lidských*) nese bezesporu řadu rysů utopie. Utopická povaha *Obecné porady* je tématem rozsáhlých diskusí zejména od objevení do té doby neznámých částí.¹ Jedním z těchto nálezů byla i šestá kniha *Obecné porady – Panorthosia* (*Všenáprava*). Tato kniha bývá za utopickou považována nejčastěji. Je v ní vylíčena ideální společnost podle Komenského představ. Jiná líčení ideální společnosti – např. Platónova *Ústava*, *Utopie* Thomase Mora, *Christianopolis* J. V. Andreae či *Atlantida* Francise Bacona – jsou považována za utopie zcela samozřejmě a neproblematicky.² *Panorthosia*, jež je pouze jednou sedminou obrovského projektu napravení společnosti, se od těchto děl dosti podstatně liší.

Největší odlišnost Komenského *Obecné porady* od zmíněných utopií spočívá v tom, že tato díla se omezují na popsání a vylíčení ideální společnosti. Některá více a některá méně vycházejí z reálných společenských předpokladů a některá více a některá méně hledají východiska ideálního uspořádání společnosti s pomocí filosofie. Tato díla shodně dávají odpověď na otázku, čeho má být dosaženo, ale plán na uskutečnění již v zorném poli jejich zájmu není.

¹ Tento nález učinil ukrajinský slavista a komeniolog Dmytro Čyževskij v knihovně Franckeho sirotčince v Halle ve druhé polovině 30. let 20. století. První část nalezl buď na sklonku roku 1934, nebo na počátku roku 1935. Přesné datum však není známo. Čyževskij si nebyl pravostí nálezu jist, a proto s jeho uveřejněním nikterak nespíchal. Druhý nález pak provedl v roce 1938. – Srv. SCHIFFEROVÁ, V., STEINER, M. *Existuje další, neznámý rukopis Komenského „Pansofie“?* In: *Filosofický časopis*, Praha: Akademie věd České republiky, Filosofický ústav. Ročník 58, 2010, č. 3, s. 379 – 386.

² PLATÓN. *Ústava*. 3. upr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001. 560 s., Knihovna antické tradice; Sv. 18. ISBN 80-7298-024-6
MORE, T. *Utopie*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1978. 156 s. ABC marxismu-leninismu. Prameny; Sv. 26.

ANDREAE, J. V. *Christianopolis 1619*. Ed. R. van Düllmen, Stuttgart, 1982, 155 s.

BACON, Francis. *Nová Atlantida: 1623*. V Praze: F.J. Müller, 1938. 93 s. Krásné užitkové knihy; sv. 7.

Praktické návrhy líčené v *Panorthosii* podávají popis toho, co by nastalo, kdyby lidstvo nastoupilo nápravnou cestu navrženou v předchozích částech *Obecné porady*. Líčení konkrétních organizačních návrhů jednotného světového křesťanského společenství, jak se s ním v *Panorthosii* shledáváme, není ústředním tématem Komenského díla. Obraz nové společnosti je zde nutně přítomen. Je tomu tak proto, že ať se člověk pouští do jakéhokoli díla, musí o něm mít představu. Je třeba vědět, čeho chceme dosáhnout, abychom o to vůbec mohli začít usilovat. Celá váha Komenského nápravného projektu spočívá na cestách a prostředcích, jimiž by bylo možné dosáhnout harmonického a blaženého stavu celosvětové společnosti.

Výchova je srdcem Komenského projektu napravení věcí lidských a taktéž je nástrojem jeho uskutečnění.³ Zušlechtěním všeho lidského, co v člověku jest, má být uveden v pohyb celospolečenský regenerační proces. Komenský věřil, že člověk na svět nepřichází hotový. Na to, *kým* se stane, má výchova rozhodující vliv. Člověk se stává člověkem, pokud je k lidství vychován. Vychovat člověka znamená jej vzdělat. Nenechat ležet ladem, ale harmonicky rozvinout všechny mohutnosti, které z něho člověka činí. Nestačí tedy instrumentální vzdělání, jež z člověka učiní odborníka v nějakém speciálním oboru, ale je zapotřebí vzdělání v celém oboru lidství.

Soustavná výchova a nový systém vědění jakožto Komenského vlastní *nástroje* provedení nápravy společnosti nejsou utopické, nýbrž zcela reálné. Ovšem *cíle*, jichž má být nápravou dosaženo, to je něco docela jiného. Úplné usmíření společnosti, sjednocení názorů a vědomostí všech lidí, kompletní rozplánování lidského života ve všech jeho aspektech od narození až po smrt a dosažení úplného podřízení se všech členů lidské společnosti jednotnému rozumu, to jsou utopické sny par excellence.

³ Výchova v širokém smyslu. V jiné souvislosti, ale plně v tom smyslu, v jakém toto slovo užíváme zde, uchopil výchovu J. Michálek: „*Učení chápeme především jako učení životu (učíme se žít a život nás učí). Školská i domácí výchova a učení, výuka jsou nám pak mody oné základní celkové paidea.*“ – MICHÁLEK, J. *Výchova jako předpoklad a předpoklady výchovy*, pozn. 12. In: Týž, *Topologie výchovy*. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 18.

1. K pojmu utopie

Pojem utopie pochází z řečtiny. Byl vytvořen složením slov: οὐ (ú) – ne, nikoli a τόπος (tópos) – země, místo. Bylo by je lze přeložit: místo, které neexistuje.⁴

Jak známo, jako první tohoto termínu použil v 16. století Thomas More. Ostrov, na který umístil svou vizi ideální společnosti, pojmenoval *Utopie*.⁵ V návaznosti na Platóna tu vylíčil společnost, v níž je nastoleno společné vlastnictví. „*More nenabízel svým současníkům Utopii jako model, ale jako námět k zamýšlení a úvahám.*“⁶ Nezamýšlel se nad tím, zda a případně jak by bylo možné ideální společnost realizovat.

Původně se pojmu utopie používalo výhradně pro označení Morova díla. Brzy se z něho však stalo souhrnné pojmenování různých vizí ideálního státu. Z angličtiny se rozšířil do němčiny a francouzštiny a odtud do dalších jazyků. Zpětně byl vztažen i na díla Platónova: *Zákony* a *Ústavu*, která jsou považována za první utopie vůbec.

V 16. a 17. století byla utopická díla velmi oblíbená v široké čtenářské obci. Představovala pro čtenáře možnost dočasného úniku před krutou, neutěšenou skutečností. Sloužila však do jisté míry i jako inspirace pro provádění politické praxe. Utopická díla byla velmi často adresována panovníkům v naději, že vize společenských změn převedou z teoretické roviny do praktického politického života.

Již v průběhu 16. století se zrodil kritický postoj k utopiím. Bylo jim vytýkáno, že jsou příliš vzdáleny realitě, že se jí odcizily. Až do 18. století pomyslná ručička vah kolísala mezi pozitivním a negativním hodnocením utopie. Nakonec převážilo negativní hodnocení, jež v běžném povědomí a jazykovém úzu přetrvává dodnes.

⁴ Srv. REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001, s. 694.

⁵ MORE, T. *De optimo reipublicae statu, deque Nova insula Utopia, Libri II.* Glasguage: in Aedibus Academicis Exudebant Robertus et Andreas Foulis, 1750, 278 s.

⁶ KŘIVSKÝ, P. *Doslov*. In: MORE, T. *Utopie*. Praha: Mladá fronta, 1978, s. 134.

Negativní vztah k utopiím zaujali například někteří následovníci K. Marxe a B. Engelse. Domnívali se, že hybnou silou dějinného vývoje je boj mezi antagonistickými společenskými třídami a že v dějinách dochází k postupnému vystřídání těchto společensko-ekonomických formací: otrokářské, feudální, kapitalistické.⁷ Nakonec, po vítězství proletariátu nad buržoazií, bude nastolena společnost nejprve socialistická se společným vlastnictvím výrobních prostředků. Pak komunistická, v níž budou společenské třídy a soukromé vlastnictví úplně odstraněny.

Marxovi a Engelsovi stoupenci se hlásili k tzv. utopickým socialistům jako ke svým předchůdcům: Saint-Simonovi, Fourierovi, Owenovi aj. Za utopisty je považovali proto, že údajně nepoznali – a v dané historické situaci ani nemohli poznat – zákonitosti fungování společnosti na vědeckém základě. „*Nezralému stavu kapitalistické výroby, nezralé třídní situaci odpovídaly [jejich] nezralé teorie.*“⁸ Vědecké základy společenského vývoje se podařilo odhalit až tzv. vědeckému socialismu, jenž podle Engelse neměl za úkol „*zkonstruovat co nejdokonalejší systém společnosti, nýbrž zkoumat historický ekonomický proces, z něhož tyto třídy a jejich protichůdnost nutně vzešly, a v ekonomické situaci tím vytvořené odhalit prostředky k řešení konfliktu.*“⁹ Je nepochybné, že koncept beztřídní společnosti je také utopie. Toho si však jeho stoupenci nebyli vědomi.

Pro Marxe a Engelse a pro jejich stoupence a následovníky pojmy utopie a věda stály v ostrém protikladu. Vědecké se stalo synonymem toho, co je pravdivé, nevyvratitelné, skutečné a věrohodné, utopické naopak toho, co je chybné, nevyspělé, nereálné a také nerealizovatelné. Pojem utopie v důsledku toho nabyl pejorativního významu.

Pojem utopie však sám o sobě má neutrální povahu. Existují různé způsoby jeho výkladu: „*[...] od negativního významu 'nerealizovatelná idea' přes opatrně konstatované označení 'nikde nerealizovaný stav*

⁷ Srv. ENGELS, B. *Vývoj socialismu od utopie k vědě*. Praha: Svoboda, 1972, s. 66.

⁸ Tamtéž, s. 36.

⁹ Tamtéž, s. 50.

*společnosti‘ až k jednoznačně pozitivně miněnému ‘vyličení budoucích životních poměrů, jimiž jsou historicky podmíněné zlo a nedostatky překonány, aniž by to mohlo být na základě objektivní zákonitosti vědecky odůvodněno‘.*¹⁰ Významová rozmanitost tohoto pojmu proto vede k závěru, že obtíž při rozhodování, zda nějaké dílo za utopické označit či nikoli, se ani tak nezakládá v samotném pojmu, nýbrž v tom, jak mu kdo rozumí. Je-li uchopen bez jakéhokoli hodnocení, lze říci pouze to, že v utopických dílech je vylíčeno společenské uspořádání, s nímž v minulosti nebylo možno se v žádném společenství setkat a ani v současnosti není nikde nastoleno.

¹⁰ V orig.: „[...] vor der negativen Bedeutung einer ‘unausführbaren Idee‘ über die vorsichtig konstatierende Bezeichnung eines ‘nirgends realisierten Gesellschaftszustandes‘ [...] bis hin zur eindeutig positiv gemeinten ‘Darstellung künftiger Lebensverhältnisse, in denen historisch bedingte Übel und Unzulänglichkeiten überwunden sind, ohne dass dies aus den objektiven Gesetzmässigkeiten wissenschaftlich begründet werden kann‘.“ – HÖLSCHER, L. *Der Begriff der Utopie als historische Kategorie*. In: VOSKAMP, W. *Utopieforschung. Interdisziplinäre Studien zur neuzeitlichen Utopie*, sv. 1, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985, s. 402. Citaci do češtiny přeložila M. P.

2. Komenského nápravný projekt

J. A. Komenský se od mládí zabýval problematikou výchovy a vzdělávání. Tyto otázky nepromýšlel samostatně, ale v souvislosti s nápravou společnosti. Výchovu pojímal jako prostředek nápravy a nápravu jako vlastní cíl výchovy. Výchova se mu jevila jako mimořádně vhodný nástroj k provedení společenské reformace nenásilnou cestou. Komenského úsilí původně směřovalo ke zlepšení poměrů ve vlasti. Později v souvislosti s hlubším promyšlením výchovy získávalo stále universálnější podobu.

Komenský hluboce promýšlel otázku, k čemu vlastně člověka vychovávat, k čemu jej vést. V této souvislosti nebylo možné pominout problém smyslu lidského života a místa člověka ve světě. Na takové otázky však jednotlivé, navzájem odtržené poznatky odpověď nemohou dát. Komenský se proto začal zabývat vytvořením soustavy jednotného vědění, která by nevedla pouze k mnohoučenosti, znalosti sumy jednotlivin, ale především k životní moudrosti, k náhledu celkové souvislosti. Měl to být systém pansofie, všemoudrosti. V pansofickém období Komenského tvůrčího života již „*neběží o otázku, jak je svět utvářen, jak jej popsat a vypsát, nýbrž o to, co si s ním počít*“.¹¹ Formálně měla být pansofie běžným encyklopedickým dílem, avšak svým požadavkem na „*harmonické, plně ucelené a sjednocené vědění [...], na kterém visí smysl lidského života a tím i universa*“¹² obsah tradiční encyklopedie daleko překonala. Historikové ze Spojených států amerických Frank E. a Fritzie P. Manuelovi, autoři díla o dějinách utopií, jehož součástí je i závažná stať o Komenském,

¹¹ PATOČKA, J. *Literární plány a díla J. A. Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl III. Praha: Oikoymenh/Filosofia, 2003, s. 45. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 11.

¹² PATOČKA, J. *Komenského názory*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II, Praha: Oikoymenh, 1998, s. 236. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10.

upozorňují na to, že „rozsah vzdělávací reformy byl pravděpodobně nejtrvalejším úspěchem pansofických utopií sedmnáctého století“.¹³

Komenský také „viděl, že žádná výchovná reforma nedosáhne svého cíle, pokud se nezlepší poměry, v nichž musí lidé žít“.¹⁴ Záměr napravit společnost pomocí pansofie směřoval zprvu k malé restituci, k malé jednotě, tedy k nápravě poměrů ve vlasti, ale „průběhem třicátých let mění se s politickou situací a s vyžíváním pansofických myšlenek pomalu adresa, k níž je Komenského dílo určeno.“¹⁵ Z malé restituce se stává velká restituce.¹⁶ Rodí se myšlenka na všenápravu, tedy na usmíření všech lidí a všech jejich záležitostí.

2.1 De rerum humanarum emendatione consultatio catholica

Vznik největšího všenápravného díla, a zároveň Komenského největšího díla vůbec, nazvaného *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*,¹⁷ souvisí s konkrétními historickými událostmi. Komenský se možností universální nápravy začal zabývat „v ovzduší přípravy ke skutečným poradám [, především] k toruňskému Colloquium charitativum.“¹⁸ Z jeho korespondence plyne, že s prací na tomto díle začal v roce 1644.¹⁹ Přesto, že mu jeho úplné sestavení leželo na srdci do poslední chvíle, umíral, aniž by je dokončil. Některé části tohoto monumentálního projektu vyšly tiskem již během jeho života, některé

¹³ V orig.: „A measure of educational reform was perhaps the most enduring achievement of the seventeenth-century Pansophic utopians.“ – MANUEL, F. E., MANUEL, F. P., *Utopian thought in the Western World*. Oxford: Blackwell, 1979, s. 314. Citaci do češtiny přeložila M. P.

¹⁴ HERDER, J. G. *Komenský – učitel lidskosti (57. list)*. In: Týž, *Listy na podporu humanity*. Praha: Český klub, 2003. s. 72.

¹⁵ PATOČKA, J. *Vývoj pedagogického myšlení Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II, cit. d., s. 73.

¹⁶ Srv. tamtéž.

¹⁷ *Obecná porada o nápravě věcí lidských*.

¹⁸ PATOČKA, J. *Komenského Všeobecná porada*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II, cit. d., s. 153.

¹⁹ „[...] 18. dubna 1645 v dopise Geerovi, mluví se vedle Pansofie o Pampaedii jako jedné ze sedmín tohoto nového celku. Přihlédneme-li ve světle dopisu Kinnerovi blíže k narážkám dopisů z podzimu 1644, vidíme, že zde všude již má Komenský na mysli Všeobecnou poradu.“ – Tamtéž, s. 156 - 157.

zůstaly pouze v podobě fragmentů a rukopisného konceptu. Těsně před smrtí Komenský „syna Daniela a Kristiana V. Nigrina vyzývá na soud Boží, nedokončí-li jeho dílo z jeho záznamů.“²⁰ J. Patočka ve studii *Komenského Všeobecná porada* uvádí, že Komenský byl velmi tajemný, pokud šlo o celkový program *Obecné porady*. Nikoho nenechal nahlédnout rozvrh celého díla, vyčkával na správnou chvíli, na zlomovou událost, která by nezpochybnitelně potvrdila správnost jeho apokalyptických hypotéz. Jana Patočku to vedlo k závěru, že příčina fragmentárnosti díla nespočívá v tom, že by je Komenský dokončit nestihl, ale „v základní víře Komenského v nerozlučnou souvislost jeho díla s plností času, který zraje k obratu.“²¹ Jisté je, že podoba *Obecné porady o nápravě věcí lidských*, jak ji dnes známe, nepochází celá z ruky Komenského, nýbrž je zčásti dílem vydavatelů, kteří finální podobu díla připravovali podle rozvrhu, s nímž je Komenský seznámil, a z materiálů, které zanechal.²²

Obecná porada poté, co byly některé části na dvě století ztraceny a ve 30. letech 20. století opět nalezeny, byla celá poprvé vydána tiskem v jazyce originálu v roce 1966.²³ První a dosud jediné vydání v českém překladu bylo připraveno u příležitosti čtyřstého výročí narození J. A. Komenského v roce 1992.

Představme nyní celek tohoto díla. Je to výchovně-nápravný projekt, jenž pojednává i o způsobech, jimiž má být náprava provedena. Sestává ze sedmi knih. Komenský je pojmenoval tak, aby z nich byla zřejmá universalita celkového záměru. Využil k tomu řecké slovo *pan* (*πάν*) – *vše*. Porada o obnově světa, k níž Komenský nabádal, by měla postupně rokovat o návrzích předložených v jednotlivých knihách.

²⁰ Tamtéž, s. 167.

²¹ Tamtéž, s. 166.

²² Podrobněji k problému autorství jednotlivých částí *Obecné porady* viz PATOČKA, J. *Komenského Všeobecná porada*, cit. d., s. 167 – 176.

²³ Viz zde, pozn. 1, s. 9.

*Panegersia*²⁴ ukazuje bloudícímu lidstvu, „v čem je jeho veškeré dobro“,²⁵ dává směr jeho vezdejšímu úsilí, předvádí „podstatné lidské cíle vcelku“.²⁶ Má také vyjasnit, co se rozumí nejvlastnějšími lidskými záležitostmi, že je to *filosofie, náboženství a politika*, a dokázat, že právě toto jsou ony *res humanae*,²⁷ jejichž pokažení přináší veškeré zlo, které ve světě nalézáme. O nich je nutné se radit v první řadě. Lidské věci jsou plody, které s sebou přináší vznešenost lidské přirozenosti. V ní spočívá odvěká spřízněnost člověka s Bohem.²⁸ Je však v důsledku prvotního hříchu zastřená, takže člověk netuší, jaký je původ, smysl a cíl jeho existence. Vlastním předmětem nápravy je právě proto lidská přirozenost.

V *Panaugii*²⁹ Komenský předkládá prostředek k pročištění lidské mysli zasažené temnotou: *světlo*. Světlo je pro něho životadárným principem, symbolem všeho kladného. Navrhuje zde zažehnutí všeobecného světla, „v němž by všichni mohli spatřit všechno a veskrze“.³⁰

Pansofia,³¹ pro účely *Obecné porady Pantaxia*, představuje svět jako boží divadlo a boží školu, která je přípravou na věčnost. Tím, že ji lidstvo úspěšně absolvuje, splní podmínku své spásy. Člověk je v *Pansofii*

²⁴ Panegersia = pan (πάν) + egersis (ἐγερσις – procitnutí, vzkříšení); Všeobecné probouzení.

²⁵ KOMENSKÝ, J. A. *Panegersia*, kap. I, § 1. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I. Praha: Svoboda, 1992, s. 75.

²⁶ PATOČKA J. *Utopie a soustava lidských cílů*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II, cit. d., s. 272.

²⁷ PHILOSOPHIA, RELIGIO ET POLITIA [...] „Eadem tria invenies, si omnia illa, cum quibus Homini commercium est, aut esse potest, consideres.“ KOMENSKÝ, J. A. *Panegersia*, cap. IV, § 12 a § 15. In: Týž, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica.*, sv. I. Praha: Academia, 1966, s. 51. – FILOSOFIE, NÁBOŽENSTVÍ A POLITIKA [...] „Právě tyto tři věci nalezněš, budeš-li uvažovat o všem tom, s čím je člověk v nějakém poměru.“ KOMENSKÝ, J. A. *Panegersia*, kap. IV, § 12 a § 15. In Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, cit. d., s. 81 – 82.

²⁸ Člověk je u Komenského *imago dei* (obraz boží) díky vyspělejší duši, díky svému podílu na mohutnostech Boha. Podrobněji viz zde kap. 4. Antropologické východisko Komenského nápravných plánů, s. 33 – 41.

²⁹ Panaugia = pan (πάν) + auge (ἀύγη – světlo); Všeosvětlení, Všeozáření.

³⁰ KOMENSKÝ, J. A. *Panaugia*. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I., cit. d., s. 138.

³¹ Pansofia = pan (πάν) + sofía (σοφία – moudrost); Všeobecná moudrost; Pantaxia = pan (πάν) + takto (τάκτω – řadím); Všeobecné uspořádání; Pojmenování *Pantaxia* je použito k výhradně v *Obecné poradě* ve snaze odlišit *Pansofii Obecné porady* od jiných pansofických prací. V *Obecné poradě* Komenský akcentuje třídění, řazení, evidenci veškerenstva. Srv. – ČAPKOVÁ, D. *Komentář ke Světlům Evropy*, pozn. 5. In: KOMENSKÝ, J. A. Tamtéž, s. 66.

předveden jakožto mikrokosmos, v němž se zrcadlí makrokosmos. Ideje, podle nichž Bůh stvořil svět, vepsal i do lidské mysli, takže člověk může a musí rozumově ovládnout struktury světa, řád veškerenstva a odhalit tak boží vůli, záměr, který má Bůh se světem, protože k vyvrcholení pozemských dějin je bezpodmínečně požadována lidská účast.

*Pampaedia*³² je vlastním prostředkem nápravy. Je zde vypracován komplexní výchovný a vzdělávací systém, který se neomezuje pouze na institucionalizovanou výchovu dětí či mladých lidí. Je to systém universálního celoživotního vzdělávání, s jehož pomocí má být zracionalizován život všech, ve všem a všestranně.

Universální styk mezi lidmi má pomoci upevňovat universální věčný jazyk navržený v *Panglottii*.³³ Je střížen na míru pansofickému požadavku „*souladu univerzálního jazyka s univerzálním věděním*“.³⁴ Jeden možný způsob porozumění zakódovaný v jednotné struktuře jazyka má pomoci nedorozumění a neporozumění odstranit a v napravené společnosti jim předcházet.

V *Panorthosii*³⁵ Komenský přechází k praktické stránce nápravného návrhu. Líčí zde společnost, které vládne rozum podřízený vůli k dobru. Všechny aspekty společenského života podléhají přísně racionálním pravidlům. Každý jednotlivec je sobě samému poddaným i vládnoucím; svá niterná hnutí drží pevně ve svých rukou. Nadnárodní, světové instituce – *sbor světla* v oblasti výchovy a vzdělání, *konzistoř svatosti* pokud jde o náboženství a *mírový soud* ve věcech společenských – pomáhají napravený svět spravovat a udržovat v řádu.

³² Pampaedia = pan (πάν) + pajdeja (παιδεία – výchova); Vševýchova.

³³ Panglotta = pan (πάν) + glota (γλῶττα – jazyk); Všemluva.

³⁴ PŘÍVRATSKÁ, J. *Komentář k Panglottii*. In: KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. III, Praha: Svoboda, 1992, s. 239.

³⁵ Panorthosia = pan (πάν) + orthosis (ὀρθοσις – náprava); Všenáprava.

Celý nápravný projekt završuje *Pannuthesia*,³⁶ v níž Komenský vybízí k započetí nápravy. Zde již hledí pouze do budoucnosti, na vytoužený cíl. Svou závěrečnou výzvou touží vyburcovat čtenáře ke stejně nadšenému úsilí, jaké je ochoten vynaložit on sám.

V *Obecné poradě* obzvláště zřetelně vystupuje do popředí utopická povaha cílů, které Komenský prosazoval. Komenský svou všenápravou směřoval k vybudování jednotného světového křesťanského státu. K ušlechtilému společenství věřících, kteří neusilují o svůj vlastní prospěch, aniž by přitom přihlédl k prospěchu, který z toho plyne celku. Komenský na současného, nenapraveného člověka nahlížel velmi kriticky, o jeho morálních kvalitách si nedělal příliš velké iluze. Ovšem napravený člověk, podřizující se dobrovolně, bezvýhradně a nesobecky dobru celku, působí zejména z dnešního pohledu nanejvýš utopicky. Touto utopickou nitkou je ovšem prošito celé Komenského dílo.

2.2 Pozitivní pojetí pojmu utopie

Jak na to upozornil K. Schaller, „komu [...] jde o ocenění Komenského díla, nemůže obejít otázku utopie.“³⁷ Tvrdíme-li, že Komenského nápravný projekt je utopie, nemáme tím v úmyslu pohanit ani autora, ani jeho dílo. V předchozí kapitole jsme ukázali, že pojem utopie může být chápán zcela negativně. Ovšem pojmout jej lze i jinak než hanlivě a tento úhel pohledu nám může odhalit něco důležitého.

Mezi Komenského interprety, kteří utopii pojímali pozitivně, patřil také Jan Patočka. V příspěvku prosloveném na komeniologické konferenci

³⁶ Pannuthesia = pan (πάν) + nuthesia (νουθεσία – napomenutí, výzva, výstraha, varování); Všeobecné napomenutí.

³⁷ V orig.: „Wem es [...] um die Würdigung von Komenskýs Werk geht, der kommt um die Utopiefrage nicht herum.“ – SCHALLER, Klaus. „Fromme Wünsche dieses Art fliegen nicht auf den Mond“. *Das Utopische im Werk des J. A. Comenius*. In: Týž, *Comenius 1992: Gesammelte Beiträge zum Jubiläumsjahr*. 1. Aufl. Sankt Augustin: Academia-Verlag, 1992, s. 157. Schriften zur Comeniusforschung; Bd. 22. Citaci do češtiny přeložila M. P.

v Olomouci³⁸ prohlásil, že Komenského *Obecná porada* je „*utopie utopii*“.³⁹ Tím ji chtěl předvést v jiném světle, než v jakém na ni bylo do té doby pohlíženo. Komeniologové vycházející z marxistického pojetí utopie nemohli připustit, že v *Obecné poradě* je něco utopického, protože by to znamenalo ji odsoudit jako pouhý vzdušný zámek,⁴⁰ pouhou pohádku, neužitečnou a dávno překonanou vědeckým pokrokem. Patočka se ve zmíněném příspěvku pokusil naopak ukázat, že pozitivní přístup k utopii může komeniologickému bádání otevřít dveře k hlubšímu pochopení *Obecné porady*.

Tento příspěvek byl ovšem pochopen zcela opačně, než jak jej Patočka zamýšlel. V jednom z dopisů Klausu Schallerovi se Patočka pokusil odstranit nedorozumění a objasnit svůj záměr. Psal, že měl v úmyslu „*předem odrazit všechny námitky, které pramení z předsudečné víry ve vědu, a také vymezit svůj pojem utopie proti marxistickému*“. Kladl si za vinu, že *jak se zdá, podnikl [...] tento pokus zcela nedostatečnými prostředky; jinak by přece nebylo možné, aby byl záměr [...] přednášky tak dokonale nepochopen*.⁴¹ K. Schaller se později ve stati nazvané Herderovými slovy „*Fromme Wünsche dieses Art fliegen nicht auf den Mond*“⁴² věnoval pozitivnímu chápání utopie. Pokusil se to, co tehdy Patočka v Olomouci přednesl, uvést na pravou míru: „*Když Patočka tehdy v Olomouci nazval Obecnou poradou „Utopií všech utopii“, chtěl vyslovit Komenskému nejvyšší chválu; a když Robert Kalivoda tehdy Patočkovi rozhodně protirečil a nazval Komenského chiliasmus „antiutopickým“, pak nechtěl nic jiného*.“⁴³

³⁸ Konference věnovaná Komenského spisu *Obecná porada o nápravě věcí lidských* se konala ve dnech 20. až 24. září 1967. (pozn. aut.)

³⁹ PATOČKA J. *Utopie a soustava lidských cílů u Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II, cit. d., s. 276.

⁴⁰ V orig.: Wolkenkuckucksheim.

⁴¹ PATOČKA, J. *Jan Patočka Klausu Schallerovi, Kolín nad Rýnem 25. 11. 1967*. In: Týž, *Korespondence s komeniologou II*. 1. vyd., Praha: Oikoyomenh, 2011, s. 111.

⁴² „*Zbožná přání tohoto druhu nelétají na měsíc*.“ Citaci do češtiny přeložila M. P.

⁴³ SCHALLER, K. „*Fromme Wünsche dieses Art fliegen nicht auf den Mond*“. *Das Utopische im Werk des J. A. Comenius*. In: Týž, cit. d., s. 157.

Patočka v uvedeném příspěvku zdůraznil, že *Obecná porada* rozhodně není moderní dílo. Doložil, že Komenského věda nemá nic společného s vědou novověkou. Její kořeny tkví pevně v půdě středověkého křesťanského porozumění světu. V této souvislosti se ohradil proti tendenci hledat v Komenského díle znaky moderní vědy skryté pod nánosem „*theologické, theosoficky fyzikální a historiosofické fantastiky*“,⁴⁴ vyčíst z něho základy moderních nauk nebo „*označit Komenského jako praotce [moderního] pedagogického systému*“.⁴⁵ Takovým postupům vytýká, že ignorují souvislosti, o které Komenskému běží. „*Komenský je tu vlastně jen zámlinkou k sebezrcadlení a sebeobdivování*“.⁴⁶

Patočka v tomto příspěvku záměrně vyzdvihl ta místa *Obecné porady*, která jsou novověkému myšlení cizí. Komenský „*sabat světa, milénium, pověstný vrchol všeho blouznění, odůvodňuje nejen metafyzickými a theosofickými úvahami, nýbrž též proféciemi, a to nejen biblickými, nýbrž i zcela netradičními, moderními, které autora Lux in tenebris uvrhly do podivného pološera již u jeho současníků*“.⁴⁷ Rozumové zkoumání světa u Komenského není samoučelné. Není to poznání pro poznání, či poznání pro moc nad přírodou. Komenský poznání podřizuje vyššímu cíli: spáse lidstva. Svět je nutné poznat proto, abychom z něho mohli vyčíst a pochopit boží záměr a splnit svůj úkol. Absolvovat svět jako školu, která lidstvo připravuje na věčnost. Jan Patočka upozornil, že pro Komenského jsou biblická vyprávění a proroctví právě tak skutečná, jako geografické, historické a astronomické zprávy.⁴⁸ Ukázal také nedílnost Komenského nápravného projektu, požadavku plného vzdělání a náboženského přesvědčení tohoto myslitele. Pokusy očistit Komenského pedagogiku od theologie znamenají v důsledku míjení cíle, který Komenský sledoval. Onen panharmonický svět, o který tu jde, není nic jiného, než utopie

⁴⁴ PATOČKA J. *Utopie a soustava lidských cílů u Komenského*, cit. d., s. 272.

⁴⁵ Tamtéž, s. 271.

⁴⁶ Tamtéž, s. 272.

⁴⁷ Tamtéž, s. 273.

⁴⁸ Srv. tamtéž, s. 281.

o křesťanském světovém státu. „*Myslím, že dílo, o němž dnes mluvíme, je utopie utopií, systematika toho, co je žádoucí pro křesťana doby přelomu mezi regnum hominis a civitas Dei.*“⁴⁹ Pro Komenského je působení božské prozřetelnosti daností zásadního významu. Jestliže je ovšem moderní vědě fenomén božského cizí, potom je zjevné, že nezkoumá stejný svět jako Komenský. Komenského svět se odlišuje od světa dnešního člověka, kterému je základem poznání rozum a empirie a který duchovní dimenzi vnímá jako záležitost víceméně sekundární.

Utopická díla, mezi něž náleží i Komenského *Obecná porada*, světu nabízejí ideály, k nimž je žádoucí se přiblížit, jež stojí za to, abychom o ně usilovali. J. G. Herder o utopických snech, jako byly ty Komenského, pravil: „*Podobná zbožná přání nelétají na Měsíc; zůstávají na Zemi a časem se projeví činy.*“⁵⁰ A jako takové jsou nepochybně do jisté míry hybnou silou dějin.

Podobný přístup k utopiím měl i německý filosof Ernst Bloch. V úvodu ke svému dílu *Princip naděje*⁵¹ rozlišil dva možné způsoby bdělého snění, jež stojí na počátku vzniku každého utopického díla. Jedna část bdělého snění „*je toliko planý a také nervozitu tišící útěk*“⁵² před realitou. Je to útočiště, v němž se zbavujeme stresu. Snící člověk se ve fantazii přenáší do alternativní přítomnosti, v níž se to, po čem touží, stává skutečným. Ve svých snech se zabývá tím, co má být jinak, nikoli otázkou, jak toho docílit. Tento druh snění si tudíž nečiní nárok na uskutečnění. Druhý způsob bdělého snění „*má v jádře naděje[...]*“⁵³ Sny tohoto druhu směřují do budoucnosti, dávají naději na lepší zítřek. „*Naděje přivádí*

⁴⁹ Tamtéž, s. 276.

⁵⁰ HERDER, J. G., cit. d., s. 75.

⁵¹ V orig.: *Das Prinzip Hoffnung*.

⁵² V orig.: „*ist lediglich schale, auch entnervende Flucht*“ – BLOCH, E. *Vorwort*. In: Týž, *Das Prinzip Hoffnung*, sv. 1, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990, s. 1. Citaci do češtiny přeložila M. P.

⁵³ V orig.: „*[...] hat Hoffen im Kern [...]*“ – Tamtéž, s. 2. Citaci do češtiny přeložila M. P.

na cestu myšlení.⁵⁴ Takové snění již není produktem pouhé fantazie, nýbrž získává podobu projektu. Otevírá otázku: „Co je třeba dělat nyní, aby se v budoucnosti vize lepšího stala realitou“. Nejedná se tedy o sny odtržené od reality, nýbrž právě naopak. Tyto „sny kupředu“⁵⁵ jsou přímou reakcí na realitu. Naděje, kterou obsahují, uvádí do pohybu dění. Takto pojatá utopie není neúčinná ani zbytečná. Stává se mocnou hybnou silou dějinného procesu. V podobném smyslu se ostatně vyjádřil i Jan Patočka: „*Nápravné projekty Komenského nejsou utopií v tom smyslu jako Platónova Ústava nebo Campanellův Sluneční Stát. Nejsou to útvary zplna vykonstruované, kde si spisovatel sám poskytuje všechny dané předpoklady svého problému. Komenský konstruuje vždy až od jistého bodu, hledaje především nějaké přichycení k realitě.*“⁵⁶ Obecná porada tedy není plodem snění prvního uvedeného typu, nýbrž je dílem vzešlým z naděje na uskutečnění lepšího světa.

2.3 Typologie utopií

Zájem o vytvoření lepší lidské pospolitosti je společný všem utopickým dílům. Různí autoři mají různé představy o tom, jak by taková společnost měla vypadat. Utopická tvorba zahrnuje pestrou paletu myšlenkových konstrukcí. V důsledku toho jsou utopie rozděleny do několika typů.

Podle hlediska času a prostoru jsou rozlišovány utopie horizontální a vertikální. Pro vertikální utopie je charakteristická bezčasovost. Nejsou bezprostředně umístěny do budoucnosti. Ideální společnost v těchto dílech také bývá umístěna na místo, které ve skutečnosti neexistuje. Návrhy nejsou adresovány konkrétní době, ani konkrétnímu národu či nějakému jinému společenství lidí. Jejich součástí není ani naléhavá výzva k jejich

⁵⁴ V orig.: „*Hoffnung tritt auf den Weg des Denkens.*“ – SCHALLER, K. „*Fromme Wünsche dieses Art fliegen nicht auf den Mond.*“ *Das Utopische im Werk des J. A. Comenius*, cit. d., s. 158. Citaci do češtiny přeložila M. P.

⁵⁵ V orig.: „*Träumen nach vorwärts*“ – BLOCH, E., cit. d., s. 4. Citaci do češtiny přeložila M. P.

⁵⁶ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl I, Praha: Oikoymenh, 1997, s. 279. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 9.

uskutečnění. Typem vertikální utopie je např. *Utopie* Thomase Mora nebo *Sluneční stát* Thomase Campanelly.⁵⁷

Naproti tomu horizontální utopie obsahují časové hledisko. Představují společnost takovou, jakou by v budoucnosti mohla a měla být. Nabádají čtenáře ke snaze o realizaci, a tím získávají v porovnání s utopií vertikální více dynamiky. Horizontální utopie bývají velmi často vybudovány na chiliastickém základě. Není to však pravidlo, neboť mezi utopie horizontální lze též zařadit marxismus. Jak o tom píše např. S. Sousedík, společným znakem utopie marxistické a utopie Komenského je přesvědčení, „že se jim podařilo vyluštit hádanku dějin. U Komenského šlo o zbožný, křesťanský, svým způsobem dojemný omyl. U Karla Marxe tomu bylo, jak známo, jinak.“⁵⁸

Jak ukázal S. Sousedík, chiliastické utopie lze dále členit podle toho, jak je pojato poslední tisíciletí. Může být buď imanentní součástí dějin, nebo transcendentím božím činem, který s předchozím průběhem dějin nesouvisí. Z tohoto hlediska je Komenského *Obecná porada* utopie horizontální, v níž je poslední (sedmé) tisíciletí pojato jako logické vyústění dosavadního průběhu dějin.⁵⁹

Členění utopií na konkrétní a abstraktní diferencuje utopie podle toho, zda ve společnosti existují předpoklady pro jejich uskutečnění, nebo neexistují. Označení „konkrétní“ má napovědět, že se jedná o dílo vycházející z podmínek, které v přítomnosti platí. Utopie je potom protahuje do budoucnosti a ukazuje možnosti dalšího směřování. Abstraktnost utopie spočívá v nerespektování nejrůznějších aspektů, které ke společenskému fungování patří. Taková utopie se potom stává nerealizovatelnou. Komenského *Obecná porada* je řazena mezi utopie

⁵⁷ V jazyce originálu: CAMPANELLA, T. *La citta del sole*. Milano: Feltrinelli, 2003. 83 s. Universale economica Feltrinelli. ISBN 88-07-82017-X. – V českém překladu CAMPANELLA, T. *Sluneční stát*. Praha: Mladá fronta, 1979. 111 s.

⁵⁸ SOUSEDÍK, S. *Místo Komenského „Obecné porady“ v dějinách novověkých utopií*. In: *Filosofický časopis*. Praha: Akademie věd České republiky, Filosofický ústav. Ročník XL, 1992, č. 1, s. 56.

⁵⁹ Srv. tamtéž, s. 52.

konkrétní, neboť má kořeny v soudobém životě, k němuž Komenský přistupoval nanejvýš kriticky.

O přiřazení Komenského utopie k výše uvedeným typům se pokusil Klaus Schaller: „*utopie je tu chápána ne jako něco ideálního, neuskutečnitelného, nýbrž jako něco dynamického se zřetelem na její vztah ke skutečnosti a se zřetelem na možnosti jejího uskutečnění. V tomto smyslu lze rozlišovat mezi absolutní a relativní utopií (Manheim), abstraktní a konkrétní (Bloch), uzavřenou a otevřenou (Sauer), falešnou a pravdivou (Ortega y Gasset). [...] Věřím, že lze celou nauku Komenského brát jako utopii, a sice utopii druhého typu. Jako konkrétní, tzn. otevřenou a relativní.*“⁶⁰ Pokud tedy je pojem „utopie“ pochopen v širokém smyslu, který zahrnuje programové náčrty lepšího světa, potom o Komenského *Obecné poradě* lze oprávněně hovořit jako o utopii.

2.4 Myšlenkové kořeny Komenského nápravného projektu

Obecná porada je dílo, které ani na jediné stránce nepopře hluboké křesťanské přesvědčení svého autora; zároveň je důkazem jeho originality a vynalézavosti. *Obecná porada* je velkolepou syntézou námětů převzatých z tradiční filosofie od antiky po Komenského současnost. Je to typ křesťanské utopie. Komenský některé motivy převzal z utopických děl – např. ze *Slunečního státu T. Campanelly*, nebo *Christianopolis J. V. Andreae*. O vztahu J. V. Andreae a J. A. Komenského pojednala M. Klosová ve stati *Osobní a literární vztahy Jana Amose Komenského*

⁶⁰ V orig.: „Utopie wird hier nicht als Irrealität, als ein nicht zu verwirklichender Traum, sondern dynamisch im Blick auf ihr Verhältnis zur Wirklichkeit und die Möglichkeit ihrer Verwirklichung verstanden. In diesem Sinne kann man unterscheiden zwischen absoluter und relativer Utopie (Mannheim), abstrakter und konkreter (Bloch), geschlossener und offener (Sauer), falscher und wahrer (Ortega y Gasset). [...] Ich glaube, dass man die ganze Lehre des Comenius als Utopie und zwar als Utopie der zweiten Art verstehen kann, als konkrete, d.h. offene und relative Utopie.“ – SCHALLER, K. „Fromme Wünsche dieses Art fliegen nicht auf den Mond“. *Das Utopische im Werk des J. A. Comenius*, cit. d., s. 160 – 161. Citaci do češtiny přeložila M. P.

k Johanna Valentinu Andreae.⁶¹ Jako zdroj Komenského inspirace je třeba uvést také manifesty Bratrstva růžového kříže.⁶² Britská historička F. A. Yates v díle *Rozenkruciánské osvícenství* dokonce uvádí, že „Komenský a jeho pansofie vycházely bezprostředně z rozenkruciánského hnutí.“⁶³ Pátrat po původu jednotlivých motivů, které Komenský od předchozích a současných utopistů převzal, by nemělo smysl. Převzaté myšlenky pasivně nepřejímal, nýbrž je dále přetvářel. Komenský se též inspiroval moderním myšlením. Avšak „*shody a podobnosti s dobovým vědeckým vývojem se u Komenského projevíly [...] v dílčích otázkách, nikoli v celkové koncepci.*“⁶⁴ To, že Komenský do svého nápravného projektu zapracoval rozmanitou škálu myšlenkových konstrukcí, ho vedlo ke zvláštnímu pojetí eschatologických motivů.

Chiliastický výklad dějin⁶⁵ je předveden jako cesta, po níž člověk míří k tisíciletému božimu království. Je to cesta postupného zdokonalování a je umožněna aktivní spoluprací Boha a člověka. Člověk se na ní krok za krokem povznáší k Bohu, stává se dokonalejším, navrací sám sobě podobu svého pravzoru. Komenský na rozdíl od sv. Augustina ve své koncepci dějinného průběhu spojuje dějiny spásy a pozemské dějiny. Pro Augustina byly smysluplné pouze dějiny spásy, zatímco dějiny pozemské chápal jako neuspořádané, postrádající imanentní smysl. Pro Komenského jsou dějinami spásy právě dějiny pozemské, jelikož jsou cestou božího obrazu zpět k pravzoru.

Idea spřízněnosti člověka a Boha u Komenského hraje naprosto zásadní roli. Německý pedagog a filosof A. K. Treml upozornil, že ač se tu jedná

⁶¹ KLOSOVÁ, M. *Osobní a literární vztahy Jana Amose Komenského k Johanna Valentinu Andreae*. In: PRÁZNÝ, A., SCHIFFEROVÁ, V. *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*, Univerzita Pardubice, 2009, s. 117 – 131.

⁶² Manifesty se jmenují: *Fama Fraternitatis čili Odhalení bratrstva nejušlechtlejšího řádu růžového kříže a Confessio fraternitatis čili Vyznání vznešeného bratrstva nejslavnějšího řádu růžového kříže, zaslané všem učencům Evropy*. Oba texty v českém překladu vyšly jako dodatek ke knize YATES, F. A. *Rozenkruciánské osvícenství*. Praha: Pragma, 2000, s. 270 – 293.

⁶³ Tamtéž, s. 199.

⁶⁴ ČAPKOVÁ, D. *Úvod*. In: KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I, cit. d., s. 19.

⁶⁵ Viz zde, kap. 3. Komenského chiliasmus, s. 28 - 33.

o myšlenku stejně starou jako samo křesťanství, Komenského pojetí je nové. „*Jeho „imago-dei-teorie“ se liší od středověkého pojetí učení o dědičném hříchu, které se vrací především k Augustinovi.*“⁶⁶ Augustinovská predestinace vytváří člověka pasivního. Komenského člověk vylíčený jako „deus secundus“, je naopak povolán k aktivitě. „Deus primus“ (Bůh) „*ho k pomoci na svém díle povolal*“.⁶⁷ Oproti staršímu pojetí je Komenský inovativní v tom, že člověk se u něho může a dokonce musí o svou spásu zasadit. Také je mu přiznána moc obnovit přirozenost, jejíž pokaženost se tradičně vykládala jako nenapravitelný a nevratný důsledek pádu. Podle Komenského lidskou přirozenost lze navrátit do dokonalého stavu a je to také nutný předpoklad k tomu, aby mohlo nastat milénium, aby člověk dosáhl věčné blaženosti s Bohem, o niž vlastně v celých dějinách běží.

Komenský si byl zcela jist, že rozluštil hádanku dějin. Věřil, že propojení filosofické a theologické roviny mu odhalilo „*rozumově předvídatelný výsledek historického vývoje*“.⁶⁸ Domníval se, že tajemství dějin vytěžil z nejhlubší podstaty světa. Eschatologický a chiliastický výklad světa zdůvodnil i metafyzicky. Nejdůležitější jsou tu ideje celkovosti, světla, harmonie a řádu.

⁶⁶ V orig: „*Seine „imago-dei-Theorie“ löst die Erbsündenlehre des mittelalterlichen Denkens, die vor allem auf Augustinus zurückgeht, ab.*“ – TREML, A. K. *Die utopische und reale Dimension in den Schriften des Johann Amos Comenius*. In: KORTHAASE, W., HAUFF, S., FRITCH, A. *Comenius und der Weltfriede*. Deutsche Comenius-Gesellschaft: Berlin, 2005, s. 861. Citaci do češtiny přeložila M. P.

⁶⁷ Srv. tamtéž.

⁶⁸ SOUSEDÍK, S. *Místo Komenského „Obecné porady“ v dějinách novověkých utopií*, cit. d., s. 56.

3. Komenského chiliasmus

Jak bylo uvedeno výše, Komenského utopický projekt, který líčí v *Obecné poradě*, je založen na chiliasmu. Chiliasmus představuje jednu z možných podob eschatologického myšlení. Křesťanská eschatologie⁶⁹ jednoznačně patří do myšlenkového světa 17. století. Vladimír Urbánek dokonce píše, „že eschatologie neznamovala pouze teologickou nauku o posledních věcech člověka či o posledních událostech světa a dějin, nýbrž že byla určitým obecněji sdíleným výkladovým rámcem, který umožňoval lidem první poloviny 17. století vnímat, chápat a vysvětlovat dramatické proměny, s nimiž byli konfrontováni, v širší dějinné souvislosti.“⁷⁰ Eschatologické myšlení samo o sobě v této době tedy nebylo ničím výjimečným, a dá se říci, že bylo všeobecně přijímáno.

Chiliasmus jakožto radikální podoba eschatologického myšlení byl zprvu protestantskými theology odmítán,⁷¹ později (v polovině 17. století) se rozšířil a stal se poměrně častou součástí myšlení. Nebyl však přijímán jako součást věrouky katolické církve. Přesto, že se v očích křesťanské ortodoxie jednalo o bludařství, bylo toto učení velice populární v prostředí protestantských církví, např. v Jednotě bratrské a u kalvinistů. Velké oblibě se těšilo nejen u prostých lidí, ale též v prostředí vzdělanců. „Co však u nich zůstávalo v rovině historicko-chronologické spekulace, nabývalo u Komenského charakteru základní premisy jeho pedagogických a později všenápravných reformních snah.“⁷²

Slovo chiliasmus pochází z řečtiny. Bylo odvozeno z řeckého slova χίλιοι (chilioi – tisíc) či χίλιás (chiliás – tisícovka). Ekvivalentní latinský

⁶⁹ Eschatologie – z řeckého ἐσχατος (*eschatos* – poslední); λόγος (*logos* – slovo, nauka) – je nauka o posledních věcech světa a člověka.

⁷⁰ URBÁNEK, V. *Úvod*. In: Týž, *Eschatologie, vědění a politika: příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*. Vyd. 1. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008, s. 7, Monographia historica; sv. 9.

⁷¹ Srv. tamtéž, s. 8.

⁷² URBÁNEK, V. *Počátky Komenského chiliasmu a chiliastická očekávání u Simeona Partlicia a Pavla Skály*. In: PRÁZNÝ, A., SCHIFFEROVÁ, V. *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*, cit. d., s. 146.

termín millenarismus je odvozen od latinského mille, tedy rovněž tisíc. Je to učení založené na víře v druhý příchod Kristův a v jeho následnou tisíciletou vládu, které se má ujmout na konci dějin. Vláda Ježíše Krista má z hlediska trvání světa pokrývat poslední – sedmé – tisíciletí, po němž bude následovat konec pozemských dějin a návrat lidstva zpět k Bohu. Pozemských věků je stejný počet jako dnů stvoření. Tato chronologie pravděpodobně vychází z Žalmu 90,4, v němž stojí, že jeden den Boha je dlouhý jako tisíc pozemských let. Šest dní Bůh tvořil svět, poslední den týdne odpočíval po vykonané práci. Šest věků světa má tedy lidstvo vládnout světu a řádně jej spravovat, aby si vysloužilo tisícileté blažené spočinutí pod dokonalou vládou Ježíše Krista.

Komenský se s chiliasmem mohl seznámit již v době vysokoškolských studií v Hernbornu od svých učitelů J. Piscatora nebo J. H. Alsteda. Přihlásil se však k němu později. Komenský uvádí, že počátky jeho chiliastického myšlení spadají do let 1611 – 1613. V. Urbánek shledal, že první známky jeho příklonu k této nauce spadají až do období mezi lety 1628 - 1632, tedy do období, kdy Komenský psal *Českou Didaktiku*.⁷³ U. Voigt v monografii *Das Geschichtsverständnis des Johann Amos Comenius in Via Lucis als kreative Syntheseleistung*⁷⁴ uvádí do souvislosti Komenského příklon k chiliasmu a jeho důvěru v naplnění prorockých vizí Kristýny Poniatovské, Mikuláše Drábíka a především Kryštofa Kottera.⁷⁵

Je možné, že na příklon Komenského k chiliasmu mělo jistý vliv i vydání knihy Johanna Heinricha Alsteda *Diatribes de mille annis apocalypticis*.⁷⁶ Jisté je, že tuto myšlenku jednou přijatou již Komenský neopustil. Jeho přesvědčení o pravdivosti tohoto učení neustále sílilo.

⁷³ Srv. URBÁNEK, V. *Úvod*, cit. d., s. 27.

⁷⁴ VOIGT, U. *Das Geschichtsverständnis des Johann Amos Comenius in "Via lucis" als kreative Syntheseleistung: vom Konflikt der Extreme zur Kooperation der Kulturen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996, s. 112.

⁷⁵ Soubor prorocství Kryštofa Kottera, Kristýny Poniatovské a Mikuláše Drábíka Komenský vydal pod názvem *Lux in tenebris*.

⁷⁶ ALSTED, J. H. *Diatribes de mille annis apocalypticis, non illis Chiliastarum Phantastarum, sed beatorum Danielis & Iohannis*. vyd. 2. Frankfurt: Sumptibus Conradieifridi, 1630.

Historické události se mu se stále větší naléhavostí zdály potvrzovat, že konec pozemských dějin se neodvratně přiblížil.

Komenského chiliasmus jistě podnítil i sv. Augustin. Augustinus i Komenský shodně předpokládali sedm pozemských věků. Prvních šest probíhá pod vládou lidí. Sedmý blažený věk je pod vládou Ježíše Krista. Po tomto tisíciletí pozemské dějiny skončí a bude následovat věčná blaženost s Bohem na nebesích.⁷⁷

Jak upozornil S. Sousedík, Augustin uvedl do souvislosti šest věků světa se šesti etapami lidského života, avšak myšlenku pokroku či historického vývoje neznal.⁷⁸ Komenský naproti tomu své pojetí dějin spojuje s myšlenkou pokroku, která byla v době jeho života relativně nová. Dějiny rozdělil v souladu s chiliasmem na sedm etap. Každou z nich spojil s určitým civilizačním výdobytkem, jenž vzchází od Boha a má na každém stupni více objasňovat, jaká je boží vůle. Není tomu ovšem tak, že by Bůh člověka jen tak obdaroval. Požaduje, aby se člověk na jeho záměru aktivně podílel. Svou prozřetelností člověku umožnil, aby sám dospěl k jednotlivým vynálezům. Jednotlivé vynálezy jsou výsledkem lidského přičinění a často také usilovné práce a současně i dary božími.

V počáteční fázi obdržel první člověk dar jasného vidění věcí a možnost jejich úplného pochopení. Tímto darem Bůh sděluje své přání, aby člověk moudře vládl světu. Druhý krok souvisí se stvořením Adamovy družky Evy. Je jím řeč, která je vlastní rozumným tvorům. Bůh tak jednomu člověku umožňuje sdílet život druhého nejen v rovině tělesné, nýbrž též v rovině duchovní. Třetí etapou jsou veřejná shromáždění, tj. školy, kterými je naznačen požadavek všelidské svornosti. Následuje písmo, které rozšiřuje možnosti sdělování jednou poznaného a spojuje tak lidi různých generací. V páté etapě projevil Bůh přání učinit vědění dostupným

⁷⁷ Šest věků symbolizuje stvoření světa Bohem během šesti dní (podle knihy *Genesis*). Každé tisíciletí představuje jeden stvořitelický den Boha, který trvá tisíc let. Sedmé tisíciletí značí poslední den, během něhož Bůh odpočíval.

⁷⁸ SOUSEDÍK, S. *Místo Komenského „Obecné porady“ v dějinách novověkých utopií*, cit. d., s. 52 – 53.

co největšímu počtu lidí tak, že inicioval vynález knihtisku. V dalším věku projevil svou vůli, aby se lidstvo na celém světě sjednotilo, darem mořeplavectví. Poslední dosud neuskutečněnou etapou je světová panharmonie.⁷⁹ Na té je třeba pracovat. Je to závěrečná etapa, bez níž nebude možné dospět ke spáse. Komenský si předsevzal přesvědčit lidstvo, že panharmonie je úkolem, k němuž je třeba nyní upřít veškerou pozornost a veškerou píli. V *Obecné poradě* ukázal, jaké prostředky by k vytouženému cíli mohly vést. Toto dílo má být rukovětí lidstva na sklonku pozemských dějin.

Jelikož předpokladem druhého příchodu Ježíše Krista na zemi je dosažení dokonalosti v lidském pokolení, hraje millenaristický výklad světa v *Obecné poradě* zásadní roli. Svět plní funkci boží školy, kterou lidé musí úspěšně absolvovat, aby mohli doufat ve věčnou spásu. K sebezdokonalení nevede cesta rezignace na stávající poměry a distance od zla, které proniká světem, nýbrž soustavná práce na zlepšení poměrů a vymýcení špatností. Komenský nastavuje svým pojetím chiliastického učení zapracovaného do komplexního nápravného návrhu pomyslné zrcadlo církvi, která vzdala snahu bojovat proti neustávajícímu násilí. „*Komenský vytýká církvi, že [..., se] spokojila se stavem světa, jaký je, a dala přednost pouze útěše záhrobí mimo čas před aktivní účastí a odpovědností na přeměně křesťanstva, protože opustila myšlenku Kristova kralování na zemi a doufá pouze v nebeské království svatých.*“⁸⁰

To, s čím je třeba se smířit, není stávající špatný stav světa, nýbrž skutečnost, že z neuspokojivého stavu nelze vinit nikoho jiného než člověka. Přijetí odpovědnosti je pouze prvním krokem k nápravě. Je nutné se přihlásit k autorství zmatků a začít s jejich urovnáváním. Vždyť předpokladem dosažení věčné spásy je uvedení světa do harmonie.

⁷⁹ KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla*, kap. XIII. Praha: Mladá fronta, 1992, s. 119 – 129.

⁸⁰ MOLNÁR, A. *Úvaha o chiliastickém aspektu komeniánské Konsultace*. In: POLIŠENSKÝ, J. *Acta Comeniana: revue internationale des etudes Comeniologiques*. Praha: Academia, 1970. s. 111.

Dovedení světa do bezvadného stavu je důkazem toho, že lidstvo splnilo pozemský úkol, který mu zadal Bůh, jeho učitel. Poustevnictví, uzavření se do sebe a odklon od světa tudíž nelze podle Komenského v žádném případě považovat za žádoucí jednání. Každý jednotlivý člověk je povinen přispět k nápravě světa, které nelze dosáhnout zřeknutím se veškeré aktivity, vnořením se do svého nitra a nezájmem o strasti, s nimiž se někdo z bližních potýká. Bohu a ani Komenskému v *Obecné poradě* totiž nejde o spasení jednotlivého člověka, nýbrž o spasení celého lidstva. K tomu nestačí, že člověk ani nepáchá zlo, ani nepřispívá do bohaté pokladnice zmatků. Musí se také aktivně a vší silou podílet na jejich odstranění.

4. Antropologické východisko Komenského nápravných plánů

U Komenského je přirozenost přiznána každému jsoucnu, živému i neživému, nikoli jen člověku. Přirozenost Komenský chápe jako shodu jsoucna s idejí, podle níž bylo jsoucno stvořeno. Je to „*celému světu a všem tělesům na světě vrozená síla být, jednat a odpočívat tak, jak jim přísluší.*“⁸¹ Přesto, že lidská přirozenost je pouze velmi specifickým případkem přirozenosti vůbec, je v rámci celého stvoření zcela unikátní.

Komenský byl přesvědčen, že Bůh stvořil svět podle idejí, které měl ve své mysli, a to tak, „*že si všechno [ve světě] rozvrhl podle napřed stanovených počtů, měř a vah.*“⁸² Nakonec stvořil člověka jako svůj obraz. Vložil do něho svou podobu i obsahy své mysli. Stvořil jej jako „*nejsložitější ze všech stvoření, poněvadž je v něm všechno, co je ve všech ostatních stvořeních, a navíc ještě zcela zřejmý podíl na božskosti.*“⁸³ Člověk není jsoucno stvořené podle jedné z nekonečného množství idejí v božské mysli jako zbytek světa, nýbrž přímo podle ideje idejí. V člověku je ukryta „*živá podoba živého Boha.*“⁸⁴ Po tělesné stránce je ve větší či menší míře vybaven vším, čím jsou vybavena ostatní živá stvoření. Jakožto vrchol veškerenstva, má něco navíc. „*[...] Naší předností proti živočichům není větší harmonie těla, lepší strava a požitky, nýbrž vyspělejší duše.*“⁸⁵

Význačnost Boha oproti člověku tkví zejména v jeho vševědoucnosti, nekonečné milosrdnosti a všemohoucnosti. Jeho schopnost vládnout těmito mohutnostmi není ničím omezena. Člověk jako jeho věrný obraz se na těchto mohutnostech podílí, ale s jistým omezením. Hmotná lidská podstata mu neumožňuje překročit hranice hmotného světa. Proto u člověka již nelze hovořit v pravém smyslu slova o vševědoucnosti, nekonečné

⁸¹ KOMENSKÝ, J. A. *Svět materiální*, kap. II, § 5. In: Týž, *Pansofia*. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I, cit. d., s. 410.

⁸² KOMENSKÝ, J. A. *Svět možný*, kap. I, § 15. Tamtéž, s. 273.

⁸³ KOMENSKÝ, J. A. *Svět mravní*, kap. III, § 3. In: Týž, *Pansofia*. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. II, cit. d., s. 198.

⁸⁴ KOMENSKÝ, J. A. *Panegersia*, kap. IV, § 7, cit. d., s. 81.

⁸⁵ Tamtéž, § 6.

milosrdnosti a všemohoucnosti, ale o rozumnosti, vůli k dobru a činorodosti. Jak na to upozornila. M. Kyrálová Komenského triadu božských vlastností – potentia, sapientia, bonitas – lze nalézt i u jiných myslitelů, například u T. Campanelly, od něhož ji pravděpodobně Komenský převzal. Campanella z ní na rozdíl od Komenského nevyvodil stejné atributy i pro člověka.⁸⁶

Rozumem, vůlí a citem se tedy člověk podílí na božské vznešenosti. V těchto attributech je nutno spatřovat nejvyšší možnou míru dokonalosti, jaké bylo lze u hmotného stvoření dosáhnout. „Podle Komenského je dokonce dokonalejším tvorem než andělé, protože v sobě spojuje mysl podobnou andělům s tělem podobným pozemským tvorům.“⁸⁷ Člověku je díky jeho podílu na božskosti možno svět poznat, o něm a v něm rozhodovat a působením na věci se podílet na díle stvoření. Jestliže je kladen požadavek na nápravu světa, je nutno zabývat se ponejprv právě nápravou lidstva a jeho nejvlastnějších záležitostí. Z touhy po poznání vzniká filosofie, z vůle k dobru náboženství a z potřeby organizovat neodbytnou lidskou potřebu tvůrčí činnosti nakonec vzniká politika. Tyto tři obory jsou ony tři lidské věci, o jejichž napravení Komenský především usiluje.

Názor, že lidská přirozenost byla na počátku dobrá a dokonalá, Komenský sdílel se starší tradicí. Středověcí myslitelé v duchu Augustinově vycházeli z předpokladu, že v důsledku pádu došlo k jejímu úplnému a nevratnému zničení. Důsledkem jsou lidská špatnost a zkaženost. Člověk si této pochmurné skutečnosti mohl být vědom, mohl ji mít bez ustání na mysli, ale to bylo vše, co mohl dělat. V 17. století toto negativní stanovisko zastávali především ortodoxní luteránští myslitelé.⁸⁸

⁸⁶ Srv. KYRALOVÁ, M. *Obraz člověka u Komenského*. In: PRÁZNÝ, A., SCHIFFEROVÁ, V. *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*, cit. d., s. 107.

⁸⁷ Tamtéž, s. 103.

⁸⁸ Srv. tamtéž, s. 109.

Komenského pojetí lidské přirozenosti přináší lidstvu optimističtější pohled. Ačkoli Komenský připouští, že pád lidskou přirozenost poznamenal, principiální zkaženost člověka odmítá. „*Pádem žádná část člověka nezanikla, všechny se však pokazily.*“⁸⁹ Člověk je i po pádu dobrý, jenže je rozklížený v samé podstatě svého lidství. „*Brzy po samém vzniku věci došlo k pádu a po pádu k závrati, která zakryla celé nebe lidské mysli mlhou.*“⁹⁰ Lidská přirozenost v důsledku prvotního hříchu nebyla zničena, ale byla pokažena. Podle Komenského „*následkem dědičného hříchu není nějaké dědičné zlo vzložené do samé lidské přirozenosti ani nemožnost konat dobré skutky, ale jen ztráta [...] přirozených darů [...] a celkové oslabení vůle k dobru.*“⁹¹ Oslabení lidské přirozenosti se projevuje světskostí, nelidskostí a lehkovážným chováním ke světu.⁹² Jinými slovy, projevuje se ztrátou celkového náhledu. Člověk díky tomu není schopen nalézt ve světě své pravé, správné místo. „*Lidé hledají sebe vně sebe, věci nad sebou a Boha pod sebou.*“⁹³ Mají neadekvátní vztah k Bohu, k ostatním lidem i k věcem. Nemohou nalézt spočinutí, protože temnota v jejich mysli jim nedovolí nahlédnout celkový smysl. Upadlý stav lidské přirozenosti způsobuje, že lidské záležitosti „*nejsou v souladu se svou idejí a nejsou způsobilé plnit svůj účel.*“⁹⁴

Prostřednictvím *filosofie* by člověk měl dosáhnout moudrosti při ovládání nižších jsoucen, která jsou mu podřízena. *Politika* by měla nastolit harmonii a mír v lidském pokolení s ohledem na to, že všichni lidé jsou si svou přirozeností rovni a že nikdo není méně či více člověkem. A nakonec *náboženství* by člověka mělo přimět zaujmout místo

⁸⁹ KOMENSKÝ, J. A. *Svět duchovní*, kap. III. In: Týž, *Pansofia*. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. II, cit. d., s. 296.

⁹⁰ KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla*, kap. XIII, cit. d., s. 119 – 120.

⁹¹ KYRALOVÁ, M., cit. d., s. 109 – 110.

⁹² Srv. KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. III. Praha: Svoboda, 1992, s. 257.

⁹³ KOMENSKÝ, J. A. *Panegersia*, kap V, § 11, cit. d., s. 86.

⁹⁴ SCHIFFEROVÁ, V. *K pojetí politiky v Komenského Obecné poradě o nápravě věcí lidských*. In: *Komenský. Odborný časopis pro učitele*. Masarykova univerzita. Ročník 135, 2010, č. 2, s. 27.

podřízeného ve vztahu k Bohu. Tím je jasně vymezeno místo člověka v hierarchii jsoucen a určen vztah, který by měl k veškerenstvu zaujímat.

Z toho, jak Komenský rozumí člověku a jeho duši, je možné pochopit oprávněnost očekávání, že přivedení filosofie, politiky a náboženství zpět k jejich ideji je základní podmínkou napravení světa. Patočka toto téma velmi zajímavě interpretoval ve stati *Komenský a otevřená duše*. Podle Patočky je pro dnešního člověka, přestože si to často neuvědomujeme, příznačný koncept *uzavřené duše*. Tato duše „*je uzavřena sama v sebe právě proto, že přes nebo dokonce pro svou nekonečnost se může setkat jen sama se sebou.*“⁹⁵ Komenský je stoupencem jiného pojetí duše. Uzavřená duše zkoumající svým rozumem okolní svět vlastně zkoumá sebe sama. U Komenského „*je rozum jako síla mezi silami jedné celé, v celek universa – včetně Boha – zapojené a vpletené duše, která si má teprve zajistit své správné postavení v celku a v tomto zajištění se udržet.*“⁹⁶ To znamená, že otevřená duše může dospět ke správnému poznání pouze z místa, které jí v celku světa náleží, ale zároveň je nalezení tohoto místa tím nepodstatnějším poznáním, jaké může učinit. Jde tu o to „*neztrácet se ve světě a jeho obsahu, nýbrž věnovat se úmyslně věcem, vydat se ve prospěch věcí, lidí i Boha a v tomto odevzdání se najít.*“⁹⁷ Nebo vyjádřeno slovy Komenského: „*Základem lidského štěstí by tedy bylo, kdyby lidé byli osvobozeni od nekonečných otázek a zaneprázdnění, aby se zabývali věcmi základními, v nichž spočívá řízením Božím přímá cesta.*“⁹⁸ Pod zorným úhlem pojetí lidské duše jako otevřené, je zcela pochopitelné proč Komenský považuje právě světskost, nelidskost a lehkovážné nakládání se světem za vlastní projevy upadlého, zbloudilého lidství.

⁹⁵ PATOČKA J. *Komenský a otevřená duše*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II, cit. d., s. 337.

⁹⁶ Tamtéž, s. 339.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap I, § 2, cit. d., s. 259.

Bloudění člověka ve světě má sice dalekosáhlé důsledky pro celý svět, nicméně se stále jedná o pouhé bloudění, a nikoli celkovou destrukci jeho lidskosti. Defektní stav světa lze napravit. Je to zároveň i nutné. „*Zdokonalování lidské přirozenosti tak, aby byl v člověku obnoven celý obraz Boží podle podoby svého vzoru a člověk byl přiblížen svému cíli, je podle Komenského právě základním úkolem škol*“⁹⁹ a veškeré výchovy vůbec. Vždyť člověk je vybaven vrozenými pojmy, pudy a schopnostmi, které mu umožňují poznávat okolní svět. Navíc jsou mu poskytnuty tři zdroje skutečného poznání, tři boží svítilny, které mají moc vyhnat temnotu z jeho mysli: *hmotný svět* vnímatelný smysly, do něhož jsou vepsány boží ideje, *rozum*, díky němuž je lze přechít, a *Písmo svaté*, které objasňuje cíl veškeré lidského počínání a dává mu tak i smysl.

Neučinit vše pro návrat k původnímu neporušenému stavu, to by znamenalo odsoudit ke zkáze lidstvo a s ním i celý svět. Lidstvo nenese odpovědnost pouze samo za sebe, nýbrž také za svět, který je na ně plně odkázán. Příčina zmatků nespočívá v tom, že by si člověk vládu nad světem přivlastnil neprávem, nýbrž v nerovnováze lidské přirozenosti, která má mimo jiné za následek omezenou schopnost člověka vládnout. Jedině správnou výchovou lze podle Komenského dospět k obnovení rovnováhy v lidském nitru, k nalezení správného místa člověka ve světě, k nalezení onoho místa, z něhož by se stal moudrým vládcem světa, mírným společníkem jiných lidí a uctivým synem božím. Tak se stává povinností „*všech lidí, aby se na takovém odčiňování podíleli, a to vzdělávací aktivitou, činností výchovnou i sebevýchovnou, úsilím napravovat sebe i druhé lidi, všechny bez rozdílu.*“¹⁰⁰

Je třeba nastoupit cestu, která vyvede lidstvo z labyrintu. Cestu sjednocení jeho nejvlastnějších záležitostí v jediný systém. Cestu harmonizace filosofie, náboženství a politiky, tedy oněch disciplín, jejichž

⁹⁹ KYRALOVÁ, M., cit. d., s. 111.

¹⁰⁰ ČAPKOVÁ, D. *Úvod*, cit. d., s. 16.

sjednocení povede k míru a pokoji trvajícím do konce dějin. Komenskému bývá někdy vytýkáno, že tyto tři obory spojuje. Důraz na vzájemné propojení filosofie, politiky a náboženství u něho souvisí s požadavkem universality. Nejde o snahu zredukovat tyto obory pouze na jeden. Komenský je rozlišuje, nesplývají u něho v obor jediný. Každému z nich Komenský přiznává vlastní specifický obsah. Je ale přesvědčen, že užitek přinesou právě a pouze tehdy, když na každý bude nahlíženo v kontextu ostatních dvou.

Vztah filosofie, náboženství a politiky vyplývá ze vztahu mezi rozumem, vůlí a činem. Rozum umožňuje poznání. Vůle potom rozhodne, jakým způsobem s poznatkem naložit, a výsledek této spolupráce se nakonec projeví v činu. Plné převzetí odpovědnosti za sebe a za svět je tak činem bezprostředně závislým na vzájemné spolupráci rozumu a vůle.

Vztah mezi rozumem a vůlí byl jednou z velkých otázek, kterou se pokoušeli zodpovědět středověcí myslitelé. U jednotlivých myslitelů byl akcentován buď rozum anebo vůle. V 17. století se dostal do popředí rozum, minimálně v té linii, z níž vzešly moderní vědy. U Komenského tato otázka není úplně jednoznačně rozřešena ve prospěch rozumu nebo vůle. M. Kyralová ve stati *Obraz člověka u Komenského* uvádí, že v určitém kontextu je u Komenského v popředí rozum, ale obecně lze říci, že „nadřadil vůli rozumu. [...] Rozum vůli neporoučí, ale slouží jí, naproti tomu vůle rozumu poroučí, aby věci poznal a prozkoumal, a potom se sama rozhodne, zda bude nebo nebude rozum následovat, rozum je pouze jejím vůdcem“.¹⁰¹

Člověk je podle Komenského svrchovaně svobodnou bytostí. Byl stvořen podle obrazu samotného Boha, jehož vůle se nepodrobuje ničemu, jelikož nad něho nic vyššího není. Schopnost svobodné volby činí člověka člověkem a vrcholem všeho stvoření. Bůh dal člověku do opatrování nejen celý hmotný svět, ale také jeho duši, aby tak ničím neomezil jeho možnost

¹⁰¹ KYRALOVÁ, M., cit. d., s. 112.

volit. Naznačuje a ukazuje člověku, jaká je jeho vůle, jak by se člověk měl chovat, ale do jeho rozhodování nezasahuje. „*Odnaučuje ho, odrazuje a odstraňuje, aby člověk nedělal [...] všechno špatně, ale násilím mu v tom nezabraňuje, protože nechce odstranit dobrovolnou poslušnost a přivést vniveč svobodnou vůli (a tedy zbavit člověka člověčenství), když už mu ji jednou dopřál.*“¹⁰² Odměňuje, nebo trestá, ale k poslušnosti nikoho nenutí.

Svobodná vůle je od člověka neoddělitelná. Bůh si nenárokují právo zbavit člověka svobodné volby. Je proto nepřípustné, aby si toto právo osoboval někdo z lidí. Pro nápravu společnosti z toho plyne požadavek dobrovolnosti a nenásilí. Lidská přirozenost člověka vede k tomu, aby se ze všech sil snažil zbavit jakéhokoli jha, je-li mu podroben. Obnovení společnosti proto musí být uskutečněno mírovou cestou. Obrat musí nastat na základě všeobecného a dobrovolného přijetí nápravných opatření. A to je možné pouze tak, že bude všem umožněno poznat veškeré dobro.

Řekli jsme, že rozum je u Komenského podroben vůli. Přesto má velmi důležitou a nezastupitelnou úlohu v celku věcí lidských: Rozum je prostředníkem mezi světem a vůlí. Komenský byl podobně jako Sókratés přesvědčen, že pokud lidé poznají dobro, nebudou již ani chtít ani moci volit zlo. Vůle sama tíhne k dobru, ale aby je mohla zvolit, musí je jako dobro poznat. To v konečném důsledku znamená, že špatná rozhodnutí a špatné jednání jsou záležitostmi rozumu, nikoli vůle. Světské labyrinty jsou potom důsledkem temnoty mysli. Tak se jasně ukazuje, že obnova společnosti musí začít v mysli všech lidí. V jejich rozumu, který ovšem není možné pročistit a opravit jinak než výchovou. Bude-li člověk náležitě vychován a jeho rozumové světlo náležitě rozžehnuto, jeho přirozené skony se dostanou do souladu a harmonie a člověk bude schopen navrátit se na své původní a pravé místo v celku veškerenstva.

Komenského požadavek návratu k původní jednotě mezi věcmi, lidmi a Bohem má také dalekosáhlé důsledky pro život jednotlivce. Jednotou se

¹⁰² KOMENSKÝ, J. A. *Panegersia*, kap IX, § 18, cit. d., s. 113.

rozumí takový stav, kdy jednotlivé části plní úkoly tak, aby se účastnily na harmonickém fungování celku. Komenský jako příklad uvádí Slunce, jehož jednotlivé paprsky osvětlují svět, aniž by si v tom překážely. Podobně by se měli chovat lidé, neboť i oni pocházejí z jednoho centra. Bůh je nestvořil jako anděly najednou, nýbrž „stvořil jediného člověka jako jakýsi kmen stromu, z něhož brzy nato nechal vyrašit ostatní lidi jako větve stromu, ačkoli mohl všechny lidi stvořit najednou, tak jako stvořil každého anděla zvlášť“.¹⁰³ Tím je dána afinita celého lidského pokolení. Navíc tutéž přirozenost mají všichni lidé, takže i obsahy myslí všech lidí by měly být souladné, či pokud možno stejné. Všichni by měli chtít totéž, vědět totéž a svými skutky se snažit o totéž. Naplnění takového záměru se ovšem neobejde bez cenzury vědění, bez plánovitosti a racionalizace života a bez důsledné kontroly počínání lidí i v těch oblastech života, které dnes naprosto běžně chápeme jako ryze soukromé, a jejichž kontrolu bychom zcela jistě považovali za necitlivý zásah do naší svobody.¹⁰⁴

¹⁰³ Tamtéž, § 10, s. 110.

¹⁰⁴ Viz zde kap. 7. 2 Život v napravené společnosti, s. 74 – 77.

5. Filosofické základy Komenského nápravného projektu

Komenského utopický projekt je filosoficky založen. Úzce souvisí s jeho zájmem o filosoficky založenou vychovatelskou nauku. Komenský byl skálopevně přesvědčen, „že cesta k nápravě světa vede přes filosofii školy, přes filosofii výchovy“.¹⁰⁵ Výchova jakožto prostředek nápravy vyžaduje specifické uchopení světa jako filosofického problému.

Jak ukázal Jan Patočka, Komenský si ve svém zoufalství v útěšných spisech položil otázku, „jak člověka zbloudilého ve světě, žijícího mimo pravdu a řád, ve zmatku, nicotě a nepravdě přivést [...] do souladu s všeobecným řádem a zákonitostí všech věcí“.¹⁰⁶ Aniž by si toho byl Komenský v této chvíli vědom, tato otázka později udala směr jeho dalšímu úsilí. Tehdy na ni nedokázal dát kladnou odpověď. Zdálo se mu, že „neexistuje žádná lidská činnost v tomto světě, od které by se bylo možno nadít napravení lidských věcí.“¹⁰⁷ Jeho východiskem byl výhost světu, zřeknutí se veškeré aktivity v něm a stažení se do nitra vlastního srdce, do bezpečí víry. Později ovšem našel odpověď novou. Dospěl k názoru, že je to právě výchova, již je třeba důkladně promyslet a využít k napravení lidstva. Od pansofického obratu lze sledovat Komenského úsilí o uchopení světa jako smysluplného celku. „Z naděje na nápravu výchovy mládeže vzniká Komenskému v pozdějších letech života plán na všeobecnou nápravu věcí lidských. Výchova se Komenskému stává činností, kterou je sklenut most mezi „hlubinou bezpečnosti“, jež je mimo tento svět, a mezi činností člověka na tomto světě.“¹⁰⁸

Problematika výchovy ho vedla k požadavku nového systému vědění vůbec. Systém, který by kromě faktických znalostí přinášel lidstvu

¹⁰⁵ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl. I, cit. d., s. 182.

¹⁰⁶ PATOČKA, J. *Vývoj pedagogického myšlení Komenského*, cit. d., s. 72.

¹⁰⁷ PATOČKA, J. *Literární plány a díla J. A. Komenského*, cit. d., s. 45.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 49.

především opravdovou moudrost. Komenský, zpočátku pod vlivem svých učitelů, především Alsteda, zastával aristotelský rozvrh metafyziky. V pansofickém období se ale přiklonil k novoplatónismu. Značný podíl na tom zcela jistě měli jeho inspirátoři: Kusánský a Campanella, z nichž ani jeden „není [...] bez vlivu novoplatónské tradice“.¹⁰⁹ Od Kusánského Komenský převzal mimo jiné myšlenky všeobecné harmonie a triadismus.¹¹⁰ U Campanelly ho zase nadchla myšlenka vědění sjednoceného v oblasti „zkušenosti, rozumové úvahy i víry“.¹¹¹

Pro Komenského filosofii výchovy je typické, že sleduje i cíle politické a že je motivována nábožensky a theologicky. Komenský filosofické ideje od náboženských motivů neodděloval. Filosofii a teologii chápal jako jeden celek, v němž jedna část podpírá část druhou. Filosofické myšlenky uváděl do souvislosti s theologickými motivy a zároveň theologické otázky vykládal filosoficky. Tyto dvě disciplíny pro něho představovaly dvě strany téže mince.

Komenského svět jest dílem Boha, který do světa vložil filosofické obsahy. Komenský odmítal roztržku filosofie a teologie. „Komenský není [...] dogmatický theolog, interpretující svět a život absolutním obsahem Božího slova, nýbrž spekulativní theolog, který i v teologii filosofuje, používá theologických „dat“ jako prostředku k ucelení lidského poznání, lidské interpretace světa.“¹¹² Komenský předpokládal, že pokud se podaří vyčíst a správně pochopit zákonitosti tohoto pozemského, konečného světa, podaří se také pochopit účel člověka v něm a smysl lidského života. Byl přesvědčen, že poznání tohoto druhu nemůže přinést žádný, od ostatních odtržený, vědní obor. Lze k němu dospět pouze tehdy, jestliže budeme mít na zřeteli celek světa. „Vědění, které se nezabývá jednotlivostmi a není

¹⁰⁹ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 184.

¹¹⁰ Vztah Komenského k Mikuláši Kusánskému analyzoval ve svých studiích Jan Patočka. Srv. např. PATOČKA J. *Komenský a Cusanus*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl III, cit. d., s. 219 – 224.

¹¹¹ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 184.

¹¹² PATOČKA, J. *Komenského Všeobecná porada*, pozn. a, cit. d., s. 175.

„účinným“ věděním speciálních věd, nýbrž věděním o celku světa, o postavení člověka v něm a o smyslu, který má lidský život, takovému neroztříštěnému vědění, dává název pansofie.“¹¹³

Provázanost filosofických a theologických motivů, pramení z autorova důrazu na celek, řád a harmonii světa a nakonec ústí do politického systému, jenž má být uveden v život za pomoci výchovy. Komenský svět chápal jako soukolí, v němž má každá jednotlivost své místo, svůj úkol, účel a smysl. Koneckonců se dnes obracíme ke Komenskému právě kvůli jeho celostnímu pohledu na svět. Jsme si vědomi toho, že pojetí člověka, jako pouhé věci mezi věcmi s poukazem na určitou specifickou funkci, nestačí. Takto pojatí totiž „[...]nejsme o nic méně souborem možných prostředků k využití než celá ostatní příroda.“¹¹⁴ Dnes převládá sklon pojímat člověka jako bytost rozumnou. Je ovšem také bytostí duchovní a společenskou, bytostí, která má city, svědomí a soucit. Věděním z něho ještě nedělá člověka, ale pouze *animal rationale*, zvíře mající rozum. Bez duchovní stránky a odtržen od společenství s ostatními lidmi člověk přestává být člověkem. Lépe řečeno, nedostane příležitost se člověkem stát.

5.1. Světlo

Světlo je důležitým principem Komenského metafyziky. Komenský v *Panaugii Obecné porady* hledal „nějakou takovou věc, jež by nějakým zcela jednoduchým, avšak účinným a zároveň příjemným způsobem působila na všechny a na všechno a tímto působením je sjednocovala, měnila a obšťastňovala.“¹¹⁵ Dodal, že to zajisté „musí být něco podobného světlu“.¹¹⁶ Neměl tu ovšem na mysli světlo, jehož zdrojem je například Slunce; to jest světlo, které spadá do oboru zkoumání fyziky či optiky, ale

¹¹³ PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II, cit. d., s. 357.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 353.

¹¹⁵ KOMENSKÝ, J. A. *Panaugia*, kap. I, § 1, cit. d., s. 141.

¹¹⁶ Tamtéž, § 2.

světlo jako ontologický princip. Světlo, jež by mělo osvětlit a vyhnat temnoty z lidské mysli; zmírnit a nakonec i odstranit důsledky porušení lidské přirozenosti.

Komenský rozlišil trojí druh světla: věčné, vnější a vnitřní. *Věčné světlo* pochází od Boha. Vždy bylo a vždy bude, neboť Bůh je samotnou příčinou veškeré světlosti. *Vnitřní světlo* ozařuje lidskou mysl. Díky němu člověk může svět poznat, volit dobro a jednat v souladu se svým posláním. Je to světlo lidské přirozenosti. V návaznosti na komponenty lidské přirozenosti Komenský rozlišuje také trojí druh vnitřního světla: vrozené *pojmy, pudy a schopnosti*. Tato triáda odpovídá rozumu, vůli a výkonné schopnosti lidské přirozenosti. Konečně *vnější světlo* činí viditelným hmotný svět.

Když Komenský v *Obecné poradě* vysvětluje, jakým způsobem světlo ve světě působí a jak je lze využít jako nejvlastnějšího prostředku nápravy, „*používá pro objasnění jednoho a téhož dvojího metaforického vyjádření, pramene řeky a pramene světla. [...] Metafora řeky se s metaforou světla prolíná a doplňuje ji k úplnější plastičnosti obrazu*“.¹¹⁷ Z trojjediného Boha poklidně vytékají praménky světla v podobě božích děl, božího obrazu vtištěného do lidské duše a Písma svatého.¹¹⁸ Kudy proudí, tam zjednávají harmonii a řád. Lidská společnost je však pokažena na všech úrovních; „*všechny školy, všechny církve, všechny obce a všechny soukromé záležitosti lidské se svým dosavadním vzhledem velmi podobají Augiášovu chlévu [...]*“.¹¹⁹ Tato pokažení představují hráze, které nedovolí oněm tokům, aby se řítily na svět přímou cestou, nýbrž obtékají překážky v pouhých stružkách. K obnovení původního řádu je zapotřebí silného proudu, nikoli poklidné říčky. Je zapotřebí všechno spojit do jediného řečiště podobně, jako to učinil bájný Herkules, když změnil tok řek Alfeios

¹¹⁷ SOUDILOVÁ, V. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: *Comenius redivivus*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. *Studia pedagogica* 6, 1991, s. 71.

¹¹⁸ Srv. KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. III, § 32, cit. d., s. 286.

¹¹⁹ Tamtéž, § 24, s. 284.

a Peneios,¹²⁰ aby s pomocí mocného proudu vpuštěného do dobytčích ohrad vymyl hnůj z Augiášových chlévů, nečištěných po třicet let. Jestliže budou odstraněny překážky, nebude ani zapotřebí velkého úsilí, aby byly naše záležitosti vyčištěny. „*A [...] věc ani nebude vyžadovat dlouhého času! Nad očekávání rychle propláchne, vypláchne a spláchne vypuštěná bystřina jakýkoli nános.*“¹²¹ Proto Komenský žádá, aby pomocí vševědy, vševýchovy, všemluvy a všenápravy bylo zažehnuto všeobecné světlo, vypuštěn onen mocný proud, který člověka vyrve z bezsmyslného kolotání.

V lidském pokolení zavládne klid a mír tehdy, když budou všichni vědět, co je dobro, chtít dobro a podle toho náležitě konat. To by bylo možné „*kdyby věci všechny a celé byly na světle, takže všechny a celé by se nám zdály takové, jak se jeví, jevíly se tak, jak se projevují, a projevovaly se takové, jaké jsou*“.¹²² Příčinou různic mezi lidmi jsou temnoty nevědomosti. „*Kdyby ono světlo umožnilo vidět VŠE, co jest, takové, jaké to jest, nezůstaly by mezery a trhliny, jež by se mohly zaplnit nevědomostí a nejistými domněnkami. A kdyby také umožnilo vše, co je vidět, VESKRZE, nezůstala by příležitost k pochybování o pravdě věcí. Kdyby konečně umožnilo to všechno vidět takto veskrze VŠEM, nezůstal by nikdo, kdo by svým odporem podněcoval spory a zmatky.*“¹²³

Každé stvoření, každá jednotlivá věc je částíčkou tohoto světelného veletoku. Světlo ji odhaluje a ukazuje, a také ona poukazuje na věci další a všechny dohromady pak na moudrost Stvořitele. „*Umění napodobí přírodu, příroda Boha a Bůh sebe sama: příroda je obrazem Božím, zviditelněním neviditelného, umění obrazem či nápodobou přírody, Bůh však je sám v sobě předlohou všeho ostatního, vzorem a ideou idejí [...]*“.¹²⁴ Člověk je jediným tvorem, jemuž byla dána možnost tvořit, možnost porozumět ideji

¹²⁰ Srv. GRAVES, R. *Práce pátá: Augeiovy chlévy*. In: Týž, *Řecké mýty*. Brno: Československý spisovatel, s. r. o., 2010, s. 483.

¹²¹ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. III, § 31, cit. d., s. 285.

¹²² KOMENSKÝ, J. A. *Panaugia*, kap. III, § 19, cit. d., 146.

¹²³ Tamtéž, § 21.

¹²⁴ PATOČKA, J. *Komenského názory*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II, cit. d., s. 245 – 246.

a v díle ji napodobit. Tímto způsobem „člověk v míře, v níž je skutečně člověkem, tj. aktivní, světu a ostatním lidem otevřenou, rozumnou a osvícenou bytostí, božské světlo nejen přijímá, ale i sám zpětně vyzařuje“.¹²⁵

5.2. Emanace

Komenského utopický projekt je založen na křesťanské variantě novoplatonismu. Velmi důležité je tu emanační schéma. Komenský se s ním seznámil patrně prostřednictvím T. Campanelly a osobitě je přetvořil.

Proces emanace¹²⁶ sestává ze sestupné a vzestupné fáze. Komenský jej uvedl do souvislosti s problematikou pádu a vykoupení. Emanace je pro něho filosofickou analogií theologické myšlenky pádu a vykoupení.

Podle Komenského z božského počátku vznikají jednotlivé stupně veškerenstva, které se postupně stále méně podílí na jeho dokonalosti. Je to proces katageneze, sestupu. Jsoucná na nižších stupních jsou méně účastná onoho prapůvodního bytí, než jsoucná na stupni vyšším. Integrovaní součástí emanačního schématu je pojem epistrofé, neboli návrat k původnímu božskému východisku.

Komenský pojímá člověka jako mikrokosmos, v němž se odráží makrokosmos. Člověk je jediným stvořením, které má pojem o přírodě, o ostatním jsoucnu. Jeho úkolem je vytvářet vyšší vrstvy bytí a takto uskutečnit návrat k původnímu božskému východisku. Jan Patočka ukázal, že u Komenského tato stará myšlenka emanatismu získává zcela nový rozměr, novou dynamiku.

U Komenského je člověk pojat nejen jako vrchol stvoření, které se na bytí svého pravzoru svou přirozeností přímo podílí, nýbrž je též předurčen k tomu, aby v díle stvoření pokračoval. „V novoplatónismu je to sestup z prajednoty, který tvoří světy, zatímco návrat je v podstatě jen

¹²⁵ SOUDILOVÁ, V. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 73.

¹²⁶ Z lat. *emano, are* = vytékat, řinout se.

opouští a nevytváří nic dalšího.“¹²⁷ U Campanelly je návrat možný „jen individuálním pohybem duše, která se (ve filosofii a náboženství) osvobozuje od sestupu a vrací zpět“ ke svému východisku. U Komenského je návrat „dílem konstrukce celých světů“.¹²⁸

Komenský emanační schéma nejpodrobněji rozpracoval v *Pansofii Obecné porady*. *Pansofia* je rozvržena do osmi světů, či gradů. Mezi všemi světy existuje vzájemná souvislost, jeden poukazuje k druhému a mají logickou návaznost, která není nikde porušena. „Každý z dalších světů se řídí podle předchozího, jej resumuje a napodobí [...]“.¹²⁹ Emanáčnı́ dějinný proces má dosáhnout podoby kruhu. Návrat byl svěřen do rukou lidí. Jak upozornil A. K. Treml, požadavek uzavření dějinného procesu, ve smyslu návratu k počátku, pramení ze středověkého výkladu světa. „[...] Středověk viděl Boží dílo na počátku, všechno pozdější, následující po prvotním hříchu, byl sestup, úpadek. Staré bylo dobré, nové špatné; to pak znamená návrat ke starému.“¹³⁰ S tímto pojetím se setkáváme také u Komenského. Nicméně pojetí člověka podílejícího se na díle stvoření, dokončujícího boží dílo, to je něco zcela nového. Patočka v řadě svých studií a v rozmanitých souvislostech upozorňuje na to, že u Komenského je svět plně odkázán na člověka. „Bez člověka by svět nezískal plnost obsahu, jehož je schopen, byl by tedy zbaven podstatného smyslu, neukazoval by dokonalost stvoření i stvořitele.“¹³¹

Člověk postavený jakožto prostředník návratu veškerenstva k původní jednotě, vytváří svou činností další světy, které jsou již vyššími, tj. božskému počátku bližšími vrstvami. Lidé jsou tu předurčeni ke spolupráci na díle božím. Jejich posláním je dovést k věčné spáse nejen

¹²⁷ SOUDILOVÁ, V. *Komenského filosofie nenásilí*. In: *Comenius redivivus*, cit. d., s. 51.

¹²⁸ PATOČKA, J. *Koncepce pěti světů u Campanelly a sedmi reálných světů Komenského*. In: *Týž, Komeniologické studie*, díl III, cit. d., s. 587.

¹²⁹ Tamtéž, s. 586 – 587.

¹³⁰ V orig.: „[...] *Mittelalters sah das göttliche Werk am Anfang, alles spätere, nach dem Sündenfall folgende, war Abstieg, Verfall. Das Alte war gut, das Neue schlecht, es sei denn, es bedeutete Rückkehr zum Alten.*“ – TREML, A. K., cit. d., s. 862. Citaci do češtiny přeložila M. P.

¹³¹ PATOČKA, J. *O významu Všeobecné porady*. In: *Týž, Komeniologické studie*, díl II, cit. d., s. 130.

sebe, nýbrž celý svět. První *Svět možný* a poslední *Svět věčný* stojí mimo děj. *Možný svět* obsahuje ideje v božské mysli. Tyto ideje jsou dokonalé a zakládají tak samotnou možnost tvorby světů, možnost sestupu. Na konci, až budou završeny pozemské dějiny, vznikne božím zásahem *Svět věčný*, do něhož se vše vrátí. Věčné ideje vycházející ze *Světa možného* tak budou navraceny do původního bezčasého, nehmotného a změně nepodléhajícího stavu, do stavu věčné blaženosti.

Tři světy, následující po *Světě možném*, vznikají v důsledku katageneze. *Svět pravzorový* je oborem představy makrokosmu v božské mysli. Vtištění představy makrokosmu rozumovým bytostem (andělům a lidem) utváří *Svět intelektuální* čili *andělský*. Nejnižší vrstvou idejí je *Svět materiální*.

Člověk je doma v materiálním světě. Ovšem je i bytostí rozumnou. Spojuje se v něm nejméně dokonalý otisk původních dokonalých idejí s neodbytnou touhou po dokonalosti. Tím se stává vrcholem stvoření a také počátkem návratu k pravýchodisku.

Světy pravzorový, intelektuální a materiální jsou vlastně divadla boží. Ukazují, kterak je svět utvářen pomocí týchž idejí. Ukazují identitu „vztahové struktury mezi hmotnou a čistě duchovní realitou“,¹³² „vnitřní shodu a spojitost věcí s jejich základem, z něhož vyplývají“.¹³³

Ve fázi vzestupu se lidstvo po krůčcích pozvedá z temnoty materiálního světa, kam je uvrhl pád prvních lidí, a svou aktivní účastí na dění světa vytváří nové, vyšší stupně bytí. Tak se ve *Světě lidské dovednosti* člověk učí zacházet se jsoucný a vládnout zbytku hmotného světa. Harmonická vláda nad hmotnými jsoucný vyžaduje organizaci lidské společnosti, vyžaduje, aby se lidé mezi sebou naučili jednat lidsky. Ve vzájemném styku jsou lidé povinní řídit se zásadou, že „lidskost sluší všem lidem už proto, že jsou lidmi a s lidmi se stýkají.“¹³⁴ Tato nutnost vede k uskutečnění *Světa*

¹³² PATOČKA, J. *Komenského názory*, cit. d., s. 246.

¹³³ Tamtéž, s. 245.

¹³⁴ V orig.: „*Humanitas omnes decet homines, eo ipso quia homines funt, et cum hominibus conversantur.*“ KOMENSKÝ, J. A. *Lexicon reale pansophicum* In: Týž, *De rerum humanarum*

mravního. Vzájemným stykem lidé poznávají sebe sama a odhalují v druhých to, co shledávají i sami v sobě, vyvýšenost nad ostatními tvory. Tak lidé dochází k odhalení své nesmazatelné a zásadně důležité vazby na Boha, budují *Svět duchovní*. Dosažení tohoto stupně poznání, je podmínkou k tomu, aby mohlo nastat milénium, aby mohl být dějinný proces uzavřen, aby Bůh opět zasáhl do dějin ve smyslu jejich ukončení, aby nechal vzniknout *Svět věčný*.

„*Vzestup ovšem neznamena pouze přibližování k původu, nýbrž toto přibližování je zároveň vzdalování od východiska, proto v jistém smyslu je také stále ještě 'sestupem'*.“¹³⁵ Původní božské ideje jsou s každým stupněm otištěny méně a méně dokonale.¹³⁶ Člověk při tvorbě vzestupných světů nemá bezprostředně k dispozici ideje, podle nichž tvořil Bůh. Uskutečnění těchto světů musí provést podle otisků idejí vepsaných do přírody, do lidské mysli a do Písma svatého. Přes všechn svůj podíl na božskosti není člověk stále schopen ničeho více, než napodobení nápodoby. Překročení hmotného světa ke svému nehmotnému původu je zásadně neschopen. Proto také *Svět věčný* stojí mimo dějiny. Jeho uskutečnění není možné jinak, než opětovným božím zásahem. Tím se projevuje naprostá závislost člověka na boží milosti, jeho odkázanost na něho. Dokonalost, po níž lidé touží, je jim bez přičinění Boha zcela nedostupná. Poznání této bytostné lidské závislosti na vyšším Bytí, poznání hranic lidských možností, není výzvou k rezignaci. Právě naopak. Pouze nejvyšší možné úsilí vynaložené na dosažení cíle, jenž není v lidských silách, může být korunováno úspěchem. Právě a pouze tehdy, když lidstvo dosáhne limity, za niž už bez pomoci nemůže jít, zasáhne Bůh, aby celé dílo dokončil.

emendatione consultatio catholica, sv. II. Praha: Academia, 1966, s. 549. Citaci do češtiny přeložila M. P.

¹³⁵ PATOČKA, J. *Koncepce pěti světů u Campanelly a sedmi reálných světů Komenského*, cit. d., s. 586.

¹³⁶ Srv. KOMENSKÝ, J. A. *Svět věčný. Vstup k výkladu o věcech nadsvětích*, § 1. In: Týž, *Pansofia*. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. II, cit. d., s. 433.

Tím je také dáno to, že Komenský v *Obecné poradě* předkládá ohromné a utopické cíle. Skromnost je na místě v životě. Pokud jde o věčný cíl, musí jít všechno stranou. V *Poslu míru* Komenský nabádá Angličany a Nizozemce, aby při svých jednáních raději „[ustupovali] ze svého práva kvůli míru“.¹³⁷ V *Obecné poradě*, jejíž poslání je mnohem universálnější, nabádá jednotlivce, aby raději ustoupili ze svých práv nejen kvůli své vlastní věčné spáse, nýbrž kvůli spáse světa jakožto celku.

5.3. Celkovost

Pro Komenského utopický projekt je příznačný důraz na celek. Kategorie celku má fundamentální význam v Komenského pojetí světa, do jehož rámce je kromě přírody a lidstva začleněn i Bůh. Komenského důraz na celek úzce souvisí s jeho příklonem k novoplatónství. Zatímco novoplatónská filosofie kladla důraz na to Jediné, jehož protikladem byla mnohost, Komenský přenesl důraz na celek, jehož protikladem je částečnost, neúplnost, parciálnost.¹³⁸

Rovněž představa ideálního uspořádání společnosti se zakládá na myšlence celkovosti. „*Princip celostního posuzování veškerenstva se u Komenského prosazuje i v jeho přístupu k politice jakožto oboru praktické činnosti, k politice ve smyslu teoretického oboru pojednávajícího o této činnosti*¹³⁹ [...] tím, že ji nikdy nepojímá parciálně, nýbrž v integrální jednotě svého filosoficko-theologicko-pedagogického myslitelství.“¹⁴⁰

Komenský opakovaně vyzýval, abychom neztráceli ze zřetele celek. Pouze v celku se jednotlivosti ukazují tak, jak vskutku a vpravdě jsou.

¹³⁷ KOMENSKÝ, J. A. *Posel míru*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 81.

¹³⁸ Srv. SCHIFFEROVÁ, V. *K pojetí politiky v Komenského Obecné poradě o nápravě věcí lidských*, cit. d., s. 25.

¹³⁹ V *Panorthosii* Komenský píše: „*Jaký je tedy rozdíl mezi touto politikou a tou, kterou jsme podali ve výkladech Pansofických [v Mundus moralis]? Jako mezi teorií a praxí. Neboť tato naše nová obecná politika nemá být po formální stránce ničím jiným než uskutečňováním světa mravního.*“ – KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. XII, § 10, cit. d., s. 339.

¹⁴⁰ SCHIFFEROVÁ, V. *K pojetí politiky v Komenského Obecné poradě o nápravě věcí lidských*, cit. d., s. 25.

Odnětí celkové souvislosti je „nedokonalostí na rovině ontologické, nedostatečností na rovině noetické a zlem na rovině etické“.¹⁴¹

Opuštění hlediska celkovosti, kouskovitost v oboru nápravy společnosti nejenže nevede ke kýženému cíli, nýbrž je též příčinou dalšího zla. V úvodní části *Obecné porady* směřované „učným, zbožným a vznešeným mužům SVĚTLŮM EVROPY“,¹⁴² Komenský shledává, že ony četné pokusy o nápravu, „pohlížíme-li na [ně] z hlediska úmyslu, zaslouží si chválu; jestliže z hlediska použitých prostředků, jsou různé; jestliže podle výsledku, mohou být všechny až doposud posouzeny jakožto pramálo souměřitelné s žádanými záměry. Vždyť jako vždy dříve zmatky ve světě trvají.“¹⁴³ Potíž těchto pokusů spočívala v tom, že neopravovaly všechny pokazené části a ani nemohly, protože dosud nebyl vytvořen „souvislý řetězec všech věcí bez jakéhokoli přerušení, umožňující jedním pohledem přehlédnout vše, co kde vůbec je, v tom pořádku, v jakém to je.“¹⁴⁴ Aby totiž mohlo být řádně opraveno, co se pokazilo, je nezbytně třeba rozumět celku této věci. „Jestliže [totiž] nevidíš celek, hned se otevírá možnost pro omyl, neboť [...] místo v poznání, které neobsahuje pravdivé, dobré a prospěšné, se nutně naplní nepravdivým, nedobrym a neprospěšným. Proto je zřejmé, že i to, co je velmi jisté, může vést k omylu, je-li pozorováno po částech.“¹⁴⁵ V našem případě je třeba přehlédnout celý svět a navrátit z řádu vymknutého člověka na jeho místo. Navíc je potřeba, abychom tento celek viděli všichni, abychom se všichni dobrovolně navrátili tam, kde máme být. Tam, kde existuje byť jeden jediný nesoulad, je celková harmonie porušena. A rovněž musíme celému systému rozumět všestranně, aby nás nepomátla známá věc, viděná z jiné strany.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 25- 26.

¹⁴² KOMENSKÝ, J. A. *Pozdrav učným, zbožným a vznešeným světlům Evropy*. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I, cit. d. s. 51.

¹⁴³ Tamtéž, § 3.

¹⁴⁴ Tamtéž, § 8, s. 52.

¹⁴⁵ KOMENSKÝ, J. A. *Panaugia*, kap. III, § 13, cit. d., s. 145.

Komenského celoživotní úsilí směřovalo k celku. V počátcích si předsevzal napravit *celé* školství, poté se rozhodl vybudovat novou soustavu *veškerého* vědění. Tato činnost mu ukázala, že celkovou revizí vědění by bylo uskutečnitelné *napravení všech, všeho a veskrze*. Proto jádrem jeho všenápravné utopie je právě reforma vědění a výchovy.

V *Obecné poradě* se střetává Komenského důraz na celistvost světa s akutní potřebou společenské změny, kterou nepocíťoval jen náš myslitel, ale která je typická pro celou jeho epochu. Jan Patočka ono nutkání nalézt definitivní řešení situace lidstva uvedl do souvislosti se vznikem velkých racionalistických koncepcí v 17. století. „*Je pro 17. století typické a souvisí rovněž s duchovní a historickou situací tehdejšího evropského lidstva, že se v této době hlásí ke slovu snahy přivést sužované genus Humanum na radikálně novou cestu jednotnou, účinnou reformou jeho duchovního světla, jeho rozumu. [...] Tak Bacon doufá, že dokáže [...] vybudovat novou vědu věcných principů. Tak doufá Descartes, že poprvé v dějinách získal pravé kritérium pro principy vsutku jisté [...]. I u Komenského se vyskytuje tato vůle k obratu.*“¹⁴⁶ Ačkoli se Komenský přidává k tomuto racionálnímu proudu, přece se k problému staví zcela jinak. Vůle k obratu se „*u něho zásadně vztahuje na celou duši*“,¹⁴⁷ tzn. nejen na rozum. Reforma, o niž usiluje, by díky tomu měla být tentokrát úplná. Nejde o pouhé „zalátání“ nejpalčivějších aktuálních problémů, nýbrž o celkovou reformaci společnosti učiněnou, jak se říká, od podlahy. „*Původ zla je založen ve vyhledávání individuálního potěšení a v absenci snahy o univerzální harmonii.*“¹⁴⁸ Proto obnova společnosti, kterou Komenský osnuje, spočívá na obrodě lidského nitra, ve vyvrácení samotných kořenů veškerého zla, ve znovunastolení původní harmonie a řádu.

¹⁴⁶ PATOČKA, J. *Komenský a otevřená duše*, cit. d., s. 346.

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ V orig.: „*The origin of evil lay in the individual quest for pleasure and the failure to seek universal harmony.*“ - MANUEL, F. E., MANUEL, F. P., cit. d., s. 314. Citaci do češtiny přeložila M. P.

5.4. Řád

Svět u Komenského je harmonickým celkem, protože je prostoupen božským řádem. Základem Komenského pojetí řádu je protiklad mezi neuspořádaností, chaosem a uspořádáním, kosmem. Bůh je ten, kdo zjednává kosmos, řád. Všude tam, kam prostupuje světlo jeho bytí, je jsooucnou uspořádané a harmonické. Kde ovšem jsou temnoty, tam panuje chaos.

Celý hmotný svět má týž pramen bytí a tudíž také jeden zdroj řádu. Z toho Komenský vyvozuje, že celému světu, ve všech jeho vrstvách a celé rozmanitosti veškerenstva, musí panovat jednotný řád.

Člověk je vmotán a vpleten do labyrintů světa, protože se temnoty usídlily v jeho duši. Prvotní hřích jej vysunul z původního řádu. Od té doby se stále hlouběji noří do zmatků vyprodukovaných touto temnotou. „*Zmatek, labyrint lidstva záleží v tom, že člověk nedokáže rozlišovat mezi svým skutečným věděním (a to jistým a nahlížejícím věc samu) a věděním jen domnělým.*“¹⁴⁹ K vyhnání temnoty z lidské mysli, je třeba přestat se zpěčovat přirozenosti věcí, a naučit se naopak ve světě číst. Řád vyvěrající z Boha, je vepsán všude kolem nás.

Pravidla, jež panují v přírodě, je třeba poznat a analogicky uplatnit také v lidské společnosti. Komenský proto žádal, aby se lidé svým rozumem obrátili k věcem, proto žádal plné poznání světa a proto nemohl přikývnout baconovskému požadavku opanování přírody. Výbojně chování k přírodě u Komenského znamená maření původního řádu, mrzačení jednoho zdroje poznání lidského místa v celku veškerenstva.

Patočka ovšem v této souvislosti ukazuje, že ani Komenský se neobešel bez jistého násilí. „*Právě lidskému rozumu nedopřává být tím, čím je.*“¹⁵⁰ Patočka odhalil, že ačkoliv se Komenský brání pojetí rozumu jako poslední instance poznání, přece uznává, že věci není možné poznávat jinak než

¹⁴⁹ PATOČKA, J. *Komenský a otevřená duše*, cit. d., s. 346.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 347.

nedokonalým a omylným lidským rozumem. Potom ale myšlenka harmonie mezi přírodou, lidskou duší a Písmem není podložena ničím jiným než spekulací tohoto konečného rozumu. „*Ne, že by nebylo pravdivé připisovat Bohu tvorbu harmonie a jednoty, avšak vydávat za harmonii o sobě to, co my pocítujeme jako harmonicky souhlasící a k sobě se hodící, je při vší otevřenosti pro teocentrismus přece jen libovůle.*“¹⁵¹

Komenský ovšem svou myšlenku jednotného řádu považoval za evidentní. V *Panorthosii* potom požadoval přijímat pouze to, co je evidentně pravdivé, přičemž verifikačním kritériem byl soulad mezi smyslovým, rozumovým a náboženským hlediskem. To jej ovšem nakonec vedlo k navržení dosti drastických opatření, která mají společnost v řádu udržet.¹⁵²

¹⁵¹ Tamtéž, s. 347.

¹⁵² Viz zde kap. 7.2 Život v napravené společnosti, s. 74 – 77.

6. Prostředky nápravy

Komenský svou utopii, *Obecnou poradu*, založil na eschatologických námětech. Navázal na myšlenku Pavla z Tarsu, že spása je otevřená všem lidem bez rozdílu: „Každý zajisté, kdožkoli vzýval by jméno Páně, spasen bude“,¹⁵³ píše Apoštol Pavel v Epištole Římanům. Spása podle Pavla není podmíněna ničím jiným, než přijetím křesťanské víry. Pavel také zdůrazňoval požadavek lásky k bližním. Z toho plyne, že povinností křesťana je pokusit se přivést nevěřící k víře, šířit víru a přičinit se o spásu nejen svou vlastní, ale všech lidí bez rozdílu. Přivést člověka k víře znamená ho s ní obeznámit, zapůsobit mocně na jeho srdce, aby ji přijal. I. Tretera hovoří o všelidské světové misi křesťanství, která otevírá možnost spásy všem lidem dobré vůle bez rozdílu etnické příslušnosti.¹⁵⁴

Tato idea v celku Komenského nápravného plánu získala širší podobu. Apoštol Pavel akcentoval upřímnost víry, a nezbytnost jejího šíření mezi široké vrstvy obyvatelstva. U Komenského se z křesťanské mise, jejímž posláním je šíření víry, stala křesťanská mise zaměřená na šíření moudrosti. Posun, k němuž u Komenského došlo, umožnilo jeho propojení východisek eschatologických, theologických a novoplatónských. Nutnost všeobecného vzdělání pro všechny plyne z jeho pojetí světa jako školy boží moudrosti a nová škola má potom být obrazem společnosti v celku, jsouc pro ni přípravou.¹⁵⁵ Požadavek úplného rozumového poznání světa potom ústí v pokus o vytvoření nové, jednotné vědy, respektive systému věd. Jan Patočka poukázal na to, že tím Komenský schází z cesty tradičního myšlení a vykračuje směrem k novověku. Antickému myšlení, a potom také středověkému, které na odkaz antiky navazuje, je vlastní snaha proniknout

¹⁵³ Ř 10, 13.

¹⁵⁴ Srv. TRETERA, I. *Vrcholné směry řecké filosofie*. In: Týž, *Nástin dějin evropského myšlení*. Praha: Paseka, 1999., s. 136.

¹⁵⁵ PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl III, cit. d., s. 201.

do hloubky. Dostat se k principu všeho jsoucna. Ve středověku se tato snaha manifestuje sporem o universalia. „*Pro moderní klasifikaci naopak vyčerpávající provedení v oboru je věcí první důležitosti a metafyzické principy samy podléhají této tendenci schematizující, zpřehledňující vyčerpávající. Bádání jde více do šíře než do hloubkové dimenze.*“¹⁵⁶ Tato snaha o zpřehlednění široké škály vědění, projevuje se již v encyklopedismu. Nicméně Komenský v *Obecné poradě* nepropojuje pouze vědomosti, jakožto jednotlivé články řetězu, ale vytváří vlastně první pokus o systematizaci věd. Jan Patočka v citované stati ukázal, že snaha o systém věd, která dospěla svého vrcholu u Augusta Comta, pramenila z potřeby harmonizace a zpřehlednění. Comte svou soustavu sice stavěl na jiný fundament, na matematickou, objektivní vědu, zatímco „*pojetí vědění [...] u Komenského se točí kolem genealogie jsoucen, opřené o zachycení podstaty, idejí a spojené se zkušeností o osudu člověka jako jednotlivce začleněného do universální historie pádu a vykoupení*“, ale snaha, která stojí v základu u obou myslitelů, je táž: objasnění, osvětlení, roztřídění a nakonec usouladnění všeho, cokoli jest. Patočka tak Komenského ukázal jako myslitele, který stál u zrodu novověkého systému věd.

Šíření soustavy nového vědění musí být uzpůsobeno také školství. Komenský klade důraz na racionalizaci, systematizaci a plánovitost celého výchovného procesu. Také otevírá dveře k universálnímu vzdělání všem lidem bez rozdílu věku, pohlaví, národnosti či etnické příslušnosti, čímž se jeho výchovně-nápravný projekt významně přibližuje době moderní. Jeho odpor k intelektuálnímu aristokratismu tehdejších vzdělanců, ke kterým patřili i jeho hernbornští učitelé, dovoluje v tomto ohledu Komenského vykládat jako předchůdce moderního demokratismu. Nicméně, jak upozorňují Frank E. a Fritzie P. Manuelovi, Komenského důraz na snadný přístup ke vzdělání pro každého, je třeba vykládat v kontextu jeho

¹⁵⁶ PATOČKA, J. *Hrst úvah nad Pambiblií*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II, cit. d., s. 327.

nápravného projektu. Výchova a vzdělání byly mu „[...] prostředkem k vštípení dobrovolné poslušnosti duším všech členů současného křesťanského světa [...]“.¹⁵⁷ Lidská rovnost u Komenského neznámá rovnost lidských práv, rovnost lidí před zákonem, nebo alespoň ne explicitně. Hovoříme-li o Komenského demokratismu, musíme toto označení omezit nejvýše na demokratismus výchovný, rovnost práva na vzdělání je u něho vedena záměrem pozvednout intelektuální, morální a náboženskou stránku lidství kvůli věčné spáse.¹⁵⁸

Z myšlenky všeobecného vzdělání Komenský vyvodil dalekosáhlé důsledky, které se netýkaly pouze zpřístupnění vzdělávacích institucí všem lidem, nýbrž pojal jako svůj záměr obnovit celou oblast vědění vůbec. Italský filosof a pedagog B. Bellerate upozorňuje na to, že „[...] možnost uskutečnění Komenského pedagogických cílů byla dána tím, že se – podle tehdejšího výkladu – shodovaly s cíli pozemského života vůbec.“¹⁵⁹ Protože náprava provedená obnovením celé oblasti lidského vědění se Komenskému musela v dobové mentalitě jevit zcela realizovatelná, nespokojil se pouhým konstatováním, že je třeba nové křesťanské vědy a nového systému jejího šíření, ale hned také přistoupil k činu. Ujal se úkolu připravit tuto výchovně-vzdělávací reformu.

Komenského nová jednotná věda – *Pansofia* – do oblasti výchovy přenáší nejen svůj obsah, nýbrž je z ní odvozena též přirozená výchovná metoda. Myšlenku, že „k jednotné vědě náleží jednotná metoda“,¹⁶⁰ vnukl Komenskému F. Bacon.

¹⁵⁷ V. orig.: „[...] for inculcating a spirit of voluntary obedience in all members of the Christian commonwealth [...]“ – MANUEL, F. E., MANUEL, F. P., cit. d., s. 314. Citaci do češtiny přeložila M. P.

¹⁵⁸ Srv. tamtéž, s. 316.

¹⁵⁹ V orig.: „[...] die Möglichkeit einer Realisierung seiner pädagogischen Ziele dadurch gegeben, dass sie mit dem Ziel des Erdenlebens überhaupt – damals damaligem Verständnis – übereinstimmen.“ – BELLERATE, B. M. *Aristotelismus, Christentum, Utopie und die pädagogische Gedankenwelt im Werk des J. A. Comenius*. In: SCHALLER, K. *Jan Amos Komenský: Wirkung eines Werkes nach drei Jahrhunderten*. Heidelberg: Quelle & Meyer, 1970, s. 48. Pädagogische Forschungen. Citaci do češtiny přeložila Michaela Poskočilová.

¹⁶⁰ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 186.

Komenský nejprve přirozenou výchovnou metodu vyvozoval z paralely *natura - ars*.¹⁶¹ Od Didaktiky dále ji ale již opíral o „*přirozenost člověka, o jeho spontánní aktivitu, jeho směřování k celku, jeho snahu o završení, dokonalost*“.¹⁶² Dokonalost lidská vlastně znamenala dokonalost křesťanskou. Komenský ve svém nápravném projektu rozvíjí myšlenku křesťanského starověku, „*že ideál života se může realizovat v různém stupni dokonalosti*“.¹⁶³ Ještě v době života Komenského byl křesťanský ideál spatřován v pasivitě vůči světu, v chudobě a oddání se řeholnímu životu v řádu, v ústraní od života a vnějšího světa. Pro Komenského spočívá skutečně křesťanský život v účasti na světě a životě, v nezištné pomoci bližním, ve snaze o změnu sociální situace lidstva směrem k lepšímu. „*Vztah k Bohu je nemyslitelný bez odpovídajícího vztahu k člověku, a [...] tedy transcendentně zaměřená láska má svůj nutný protějšek v aktivitě sociální.*“¹⁶⁴ Starost o bližní, aktivní účast na jejich osudu a zájem o svět, je pro Komenského nejnázornějším projevem lásky k Bohu.

Důraz, který Komenský kladl na pojetí člověka jako bytosti aktivní, souvisí s jeho pojetím lidské přirozenosti: Nutkání lidí k neustále činnosti je jedním z projevů mohutnosti lidství. Pokažení přirozenosti ale lidem nedovoluje cílevědomě zaměřit úsilí správným směrem. Nicméně se tu projevuje intuitivní sklon člověka k dobru: I přes četná klopýtnutí se lidstvo neustále zdokonaluje. Důkazem toho jsou civilizační pokroky, jichž v dějinách dosáhlo,¹⁶⁵ neboli postupné přibývání světla.

K vskutku osvícenému věku, který má nastat jako konečná fáze dějin, je zapotřebí učinit všestrannou reformu vědění. To znamená zajistit ji po stránce institucionální, metodické i obsahové. Toto je vlastní prostředek Komenského nápravného programu: vytvoření dokonalejšího systému škol,

¹⁶¹ Paralela *příroda – umění*: Člověk svým konání napodobuje přírodu a tak napodobuje Boha.

¹⁶² PATOČKA, J. *Návrh pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 195.

¹⁶³ MOLNÁR A., SOUSEDÍK, S. *Spisy útešné, publicistické a informační z let 1617 – 1660*. In: KOMENSKÝ, J. A. *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia* 3. 1. vyd. Praha: Academia, 1978, s. 10 – 11.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 11.

¹⁶⁵ Viz zde kap. 3. Komenského chiliasmus, s. 28 – 33.

vzdělávací metoda odpovídající lidské přirozenosti a promyšlená systematizace předkládané látky. Předmětem *Obecné porady* „*je mundus sub specie educationis*“.¹⁶⁶ Proto je srdcem celého nápravného projektu právě výchova. „[...] *Pomocí školské opravy se může ráj pilné pracovitosti a cílevědomě sledované harmonie navrátit na zemi a předstihnout ráj prvotní.*“¹⁶⁷ Ačkoli tedy Komenský svou nápravou lidských věcí sleduje utopické cíle, způsob, jakým jich má být dosaženo rozhodně utopický není.

Komenský z pavlovského universalismu a patristické ideje světa jako školy boží moudrosti učinil velkolepý projekt, který dodnes nemá obdoby. K realizaci výše uvedených idejí navrhl prostředky praktické povahy – instituce, školy, všeučitele, učebnice a školský systém. Originalita Komenského projektu spočívá v tom, že tradiční ideje přizpůsobuje novověkému pojetí člověka jako bytosti aktivní.

U Komenského je člověk bezmocný, pokud jde o nejvyšší cíl jeho bytí, o dosažení věčnosti, jelikož poslední soud a poslední dějství divadla světa je transcendentním božím činem. Nicméně lidské schopnosti jsou zcela dostatečné k tomu, aby blažený stav nastal již tady, na zemi. Komenský překonává středověký ideál člověka uzavřeného do chrámu vlastní víry. Komenského člověk má naopak otevřít bránu svého srdce dokořán a svou duši otevřít světu, lidem a Bohu, a začít uskutečňovat lepší svět hned teď a tady. „*Nepatří se otálet v díle tak svatém; a nesmí se polevit v zápalu, dokud Kristu králi nepodřídíme celý svět.*“¹⁶⁸ Podřídít svět Kristu znamená šířit víru a šířit světlo mysli, aby se otevřel pohled na celý svět každému. To je vlastní úkol lidský: usilovně pracovat na zdokonalení své mysli a světlo vzdělání šířit dál.

Nejpropracovanější systém vzdělání Komenský předkládá ve čtvrté části *Obecné porady*, v *Pampaedii*, *Vševýchově*. *Pampaedia* se věnuje třem

¹⁶⁶ PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 199.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 198.

¹⁶⁸ KOMENSKÝ, J. A. *Pannuthesia*, kap. I, § 12. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. III, cit. d., s. 470.

hlavím pilířům vzdělávacího systému: školám v *Panscholii*, knihám v *Pambiblii* a učitelům v *Pandidaskalii*.

Kardinální význam pro Komenského pojetí výchovy má zásada *omnes – omnia – omnino*.¹⁶⁹ Na otázku, kdo má být vzděláván odpovídá, že *všichni*. Aby mohlo být skutečně vyhověno tomuto požadavku, doporučuje vytvořit systém sociální výpomoci, aby se mohli vzdělávat i lidé z velmi chudých poměrů, neboť vzděláván má být každý, kdo se narodil člověkem. Na příklad mají obecní úředníci opatřit prostředky, „z nichž budou vydržovány děti chudých lidí po tu dobu, kdy se věnují vzdělání.“¹⁷⁰ Z toho je patrné, že lidská rovnost, kterou Komenský akcentuje, není rovnost sociální. Ostatně Komenský na rozdíl od jiných utopistů (např. Mora) nenavrhuje zrušení soukromého vlastnictví. Vlastně se novému uspořádání majetku nevěnuje vůbec. K tomuto tématu přistupuje jako křesťanský theolog, podle něhož chudoba či bohatství nejsou důležité. Důkladné, universální vzdělání má vést mimo jiné k tomu, že lidé spontánně přestanou přikládat majetku nepřiměřenou váhu, neboť díky jasné své vzdělané mysli nahlédnou marnost pachtění se za ním.

Vzdělávat ve všem neznamená zprostředkovat vyčerpávající znalost v *některých oborech*, ale zprostředkovat znalost všeho podstatného v *nejvlastnějších lidských oborech*: ve filosofii, v náboženství a v politice. A konečně všestranně mají být všichni vzděláváni proto, aby dokázali sami poznat pravdu a neupadali do bludu.

Výchovu založenou na zásadě *omnes – omnia – omnino* Komenský rozpracoval již ve *Velké Didaktice*. V *Pampaedii* ovšem celý systém získává větší hloubku tím, že je zařazen do všenápravné souvislosti. Kromě toho se požadavek výchovy dále rozšířil: ze školní lavice na celý lidský život. Zatímco předchozí didaktické práce se omezovaly pouze na výchovu školní, v *Pampaedii* Komenský formuluje požadavek celoživotního

¹⁶⁹ všichni – všechno – všestranně

¹⁷⁰ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. XXIV, cit. d., s. 412.

vzdělávání, aby tento systém skutečně důsledně odpovídal pojetí světa jako školy boží moudrosti. Vzdělání má zajistit, aby se mysl každého člověka ve všech svých věkových stupních příjemně zaměstnaná mohla stát zahradou radosti.¹⁷¹

Stupňovitý systém celoživotního vzdělávání předložil Komenský v *Panscholii*. Sedm škol odpovídá sedmi etapám života člověka: škola zrození, má být zřízena všude tam, kde se lidé rodí; škola útlého dětství musí být v každém domě; škola dětství v každé dědině; škola dospívání v každém městě; škola mladosti v každé říši; škola dospělosti v celém světě a konečně škola stáří, je zapotřebí všude tam, kde se najdou věkovití lidé.¹⁷² „Každý věk [...] rozvíjí nějakou stránku člověka, kterou jinde vzdělávat nelze, nebo s obtíží.“¹⁷³ Školské instituce mají zajistit veřejnou a hromadnou výchovu v období dětství, dospívání a mladosti. Bude-li člověk v těchto školách dostatečně ozářen, bude bez problémů schopen vzdělávat se po dalších stupních sám.

V *Pambiblii* se projevuje Komenského „*nechuť k vyššímu vzdělání, pokud nepřihlíží přímo a úzce k časnému a věčnému užitku člověka*“.¹⁷⁴ Universální vzdělání nespočívá v mnohoučenosti, ve vstřebání obrovského množství vědomostí, nýbrž v poznání všeho, co je důležité pro lidský život. Bůh ke zdokonalení člověka také nestvořil obrovské množství knih, nýbrž toliko tři: vlastní mysl, přírodu, a Písmo svaté. „*Tyto tři knihy Boží moudrosti jsou pravou a plnou knihovnou všeho, co je člověku třeba zde na zemi i pro věčnost vědět a věřit, dělat a doufat, ale jen pro ty, kteří jsou již přivedeni k moudrosti. Ti, kteří jsou ještě na cestě, potřebují jiné knížky, seznamující a uvádějící do této plné knihovny Boží. O jejich vhodné přípravu nyní jde. Jejich nejvyšším posláním je, aby svému cíli, pravému*

¹⁷¹ Srv. KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. III, cit. d., s. 9.

¹⁷² Srv. tamtéž, kap. V, § 6, s. 44.

¹⁷³ PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 209.

¹⁷⁴ PATOČKA, J. *Literární plány a díla J. A. Komenského*, cit. d., s. 33.

*lidskému vzdělávání, vyhovovaly přímo, plně a přístupně.*¹⁷⁵ Pro universální vzdělání nebude zapotřebí mnoha knih. Jde spíše o to, aby to byly knihy kvalitní. Knihy jakožto nástroje všenápravy pro Komenského měly zvláštní význam. „*Vždyť [náprava knih] je nejpodstatnější část panorthosie.*“¹⁷⁶

V *Pambiblii* se do popředí dostává Komenského snaha o stručnost. Hromadění velkého množství znalostí v člověku jen probouzí pýchu a falešný pocit vlastní moudrosti.¹⁷⁷ Takové vědění nepřispívá společnému prospěchu, je neúčinné a stejně škodlivé, jako sama neznalost. Taktéž knih, které vedou lidskou mysl po správné cestě, má být nemnoho, „*aby neodstrašoval počet*“.¹⁷⁸ V ideálním případě by jich mělo být stejně tolik, kolik je stupňů školství.¹⁷⁹ Komenský ve snaze redukovat obsah knih na nejnútnejší minimum, navrhuje vsutku originální řešení: Navrhuje psát učebnice různými druhy písma. Začátečníci by četli pouze velká písmena, pokročilí by četli i malá a ti, co dospěli ještě o stupeň výš, by četli i to, co je napsáno kurzívou. Začátečníci by četli pouze tři slova, pokročilí by už četli dvacet čtyři slov a ti „téměř dokonalí“, jak je Komenský pojmenoval, by četli plných čtyřiačtyřicet slov, téhož souvětí.¹⁸⁰ Jan Patočka upozorňuje na to, že Komenského snaha o co největší stručnost je důsledkem požadavku snadného a lidsky přitažlivého vzdělání. „*Nikde si Komenský neláme hlavu tím, co se pro nás stalo problémem: že by se vědění mohlo rozrůstat tak, že by se stalo lidsky nezvládnutelným.*“¹⁸¹

Nakonec je také třeba zajistit, aby ve školách působili pampaedičtí učitelé, jelikož „*bude třeba se postarat, aby si žáci neodnášeli ze škol učené knihy, nýbrž řádně vypěstovanou mysl, srdce, jazyk a ruce, aby tak po dny*

¹⁷⁵ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. VI, § 2, cit. d., s. 49.

¹⁷⁶ Tamtéž, kap. VI, s. 55.

¹⁷⁷ Srv. MANUEL, F. E., MANUEL, F. P., cit. d., s. 316.

¹⁷⁸ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. VI, § 7, cit. d., s. 50.

¹⁷⁹ Srv. tamtéž, § 8.

¹⁸⁰ Srv. tamtéž, § 10, s. 51.

¹⁸¹ PATOČKA, J. *Hrst úvah nad Pambiblií*, cit. d., s. 323.

*svého života nenosili moudrost v knihách, nýbrž ve svém nitru [...]“.*¹⁸²
*Pandidaskalia, Všeučitelství je „nauka o učiteli vševedném“.*¹⁸³
Od vševedného učitele se očekává, že bude utvářet pansofy. Odtud se odvíjí kritéria, která musí takový všeučitel splňovat: Musí být takový, jakými má učinit jiné; znát způsoby, jak jiné takovými učinit a musí být horlivý v tomto díle.¹⁸⁴ Kromě toho musí být schopen učit podle přirozené metody, která je v souladu s lidskou přirozeností, aby výuka vedla k poznání všeho, a to spolehlivě a přesně a přece příjemně a snadno, takřka hrou.¹⁸⁵ Pampaedický učitel musí být rovněž schopen vyučovat jakkoli staré žáky. Aby toho byl schopen, musí se mu dostat nejvyššího možného vzdělání.

Pro dosažení co největší dokonalosti lidské je zapotřebí, aby výuka začala již v dětství, aby byl dostatek času učinit každého skutečně lidským, tj. co nejvíce dokonalým pro sebe, ostatní lidi a Boha, dříve, než překročí práh samostatného života. Při výuce je zapotřebí důsledně dodržovat zásadu názornosti, tedy souběžného cvičení mysli, řeči a ruky. Komenský upozorňuje, že: Uši věří jiným, oči sobě, zatímco ruka, jazyk a mysl se drží věcí přímo. Tuto zásadu lze také interpretovat ve vztahu k lidským záležitostem. Praxe, která jest záležitostí ruky, učí ovládat nižší jsoucna; jazyk, jenž se užívá ve styku s jinými lidmi, učí s nimi správně jednat a naše mysl, jenž nese pečeť mysli božské, nám neustále připomíná, jaký je náš původ a jaký je náš cíl.

¹⁸² KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. VII, § 1, cit. d., s. 59.

¹⁸³ PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 209.

¹⁸⁴ Srv. KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. VII, § 3, cit. d., s. 59.

¹⁸⁵ Srv. tamtéž, § 8, s. 60.

7. Komenského představa o ideálně uspořádaném státu

Z hlediska našeho tématu je mimořádně důležitá *Všenáprava*, šestá kniha *Obecné porady*. Své pojetí politiky Komenský objasňuje v obsáhlém celoživotním díle na řadě míst a v různých souvislostech. Tomuto tématu explicitně věnoval například spis *Šťěstí národa* (*Gentis felicitas*). Přesto si nejjasnější představu o jeho politickém myšlení můžeme udělat právě z *Obecné porady*. Pro Komenského politika není samostatným oborem, nýbrž je součástí široce pojatého všenápravného projektu spolu s filosofií a náboženstvím.¹⁸⁶

Utopický projekt se týká nápravy tří věcí lidských: filosofie, politiky a náboženství. Náprava politiky, to jest vytvoření nové obecné politiky, je od celku nápravy neoddělitelná. Všenáprava spočívá v obnovení *všech* tří vlastních lidských oborů.

Komenský nemohl přitakat separaci politiky, jejímu vytržení z celkové souvislosti. Bylo to dáno jeho hlubokým přesvědčením o vše prostupujícím jednotném božském řádu a nutnosti celkového náhledu. Izolovaná politická teorie pro něho byla stejná špatnost, jako soudobá nenapravená politika. Vytržení politiky z celku v jeho očích představovalo jeden z kořenů zla.

Pro Komenského je příznačné, že ačkoli celkový koncept a myšlenkovou náplň politiky státní rezóny odmítl, v jistém ohledu se promítla i do jeho vlastní představy o ideálním politickém uspořádání společnosti. „*Proti theokratické despotii musí Komenský apelovat na moderní suverénní stát a jeho rezónu; ale přijímá jej pouze s podmínkou, že bude sloužit něčemu jinému než vlastnímu prospěchu a blahu*“.¹⁸⁷ V jeho politickém rozvrhu se zračí horečná snaha o nalezení kompromisu mezi

¹⁸⁶ Srv. VÁLKA, J. *Komenského pojetí politiky a pokus o překonání machiavelismu*. In: Týž, *Husitství na Moravě – Náboženská snášlivost – Jan Amos Komenský*, 1. vyd., Brno: Moravská matice, 2005, s. 284 – 285.

¹⁸⁷ PATOČKA, J. *Doslov ke knize Posel míru a blaha národů*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl I, cit. d., s. 127.

přílišným zdůrazněním ekonomické funkce politiky a zarputilým zveličováním významu věroučných distinkcí, které byly příčinou svárů mezi stranou pro- a protireformační. V náboženských otázkách žádá toleranci a snášenlivost, tedy alespoň do té doby, než bude vyřešena otázka víry, sjednocena věrouka, než se ze všech sekt a církevních spolků stane *jediná církev křesťanská*. Pokud jde o materiální zájem státu, na ten je třeba hledět jako na pomůcku k zabezpečení pokojného chodu společnosti, a nic víc. Úkolem státu nemá být hromadění bohatství, ani bezohledné usurpování moci, ale zajištění přiměřeného množství prostředků pro chod veřejných institucí, především škol.

Z důrazu, který soudobé koncepce kladly na prospěch státu, se u Komenského stal důraz na veřejné blaho. Pouze potud lze stát zdůvodnit a přijmout, pokud slouží vyššímu cíli, pokud napomáhá k dokonalejšímu lidství, k dokonalejší společnosti.

Praktickou politiku, tj. politiku, která jest, Komenský odmítl. Ztotožnil ji s machiavellismem. J. Válka v této souvislosti upozorňuje, že není dostatečně jasné, do jaké míry byl Komenský obeznámen s dílem N. Machiavelliho. Jisté ale je, že znal Machiavelliho kritiky, především Campanelli.¹⁸⁸

Komenský požaduje vytvoření *nové obecné politiky*, což jest politika, která býti má. Nová obecná politika nemá stávající systém zcela odstranit a od samých základů zaměnit za systém nový, dosud nepoužitý. Komenského cílem je prohloubit stávající řád, čehož, jak je přesvědčen, lze dosáhnout obnovením vazby politiky na filosofii a náboženství a všeobecnou výchovou lidí. „*Základem nové politiky je lidská přirozenost, zkoumaná vnitřním smyslem [...] za přispění smyslové zkušenosti [...] a za přispění Božího zjevení [...]*.“¹⁸⁹

¹⁸⁸ Srv. VÁLKA, J. *Komenského pojetí politiky a pokus o překonání machiavellismu*, cit. d., s. 284.

¹⁸⁹ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. XII, § 5, cit. d., s. 337.

Komenského politika má kořeny v reálné politice. Komenský chce uskutečnit ideu jednotného křesťanského světového státu. „*Cílem této politiky bude znovushromáždění národů světa ve svornosti po urovnání a odstranění válek v pokolení lidském a zamezení i samých příčin k válkám.*“¹⁹⁰ Realizovatelnost takového projektu podkládá filosoficky: myšlenkou přirozeného řádu veškerenstva, celostnosti, možností všeobecného osvícení lidské mysli. Domnívá se, že fundamenty, na nichž lze novou organizaci světa založit, je možné vytěžit ze samé podstaty světa a následně je uplatnit v praktické politice. Existující politický systém, ač to není patrné, vzešel z původně dokonalého božského řádu. V důsledku pokažení lidské přirozenosti se ale zvrhl. Je tedy třeba odhalit neporušené základní kameny tohoto řádu, v jinak různě pokroucené společenské praxi, a celou stavbu na ně vrátit zpět. Výchozím bodem musí být reálná politika. V ní je třeba rozlišit to, co je původní a dobré a co špatné. To dobré je potom třeba zachovat a špatného se zbavit. *Nová obecná politika* je politikou návratu k původnímu bezvadnému stavu.

Soudobá politika pro Komenského není zlem proto, že v ní existuje společenská hierarchie a instituce zřízené za účelem jejího udržení, nýbrž kvůli četným deformacím a zkomolenému pojetí vlády. Komenského utopie stavovské zřízení zachovává. Systém založený na sociální nerovnosti, v němž jedni jsou ovládaní a druzí vládou, považuje za přirozený. Vždyť místo člověka v celku světa je vymezeno právě v rámci hierarchie veškerenstva: Bůh je člověku nadřizen, svět podřizen. Rovněž lidská duše má plnit tuto dvojí funkci: každý má sám sobě rozumně vládnout a své choutky této vládě plně podříditi. Hierarchické uspořádání je plně v souladu s řádem veškerenstva. Podoba společenského uspořádání má být analogicky vyvozena ze samé podstaty bytí všeho jsoícího, jehož příčinou je Bůh, jenž je absolutní bytí. Místo jsoící v hierarchii veškerenstva potom odpovídá jeho podílu na božském bytí.

¹⁹⁰ Tamtéž, § 4, s. 337.

Utiskování jedněch na úkor druhých nepramení z toho, že by vícestupňová struktura lidské společnosti byla v rozporu s přirozeností člověka nebo s přirozeností věcí, nýbrž z toho, že pojem vlády se dostal do rozporu se svou ideou. Vláda pro Komenského není nic jiného než služba. Vládnout znamená sloužit jiným, vzít na sebe odpovědnost za jejich blaho. Usurpovat moc, mít v popředí svůj vlastní zájem, a k jeho dosažení užívat libovolné prostředky, bez ohledu na to, kolik zla a bolesti bude napácháno, a prosazování svévole z titulu moci, to není skutečná vláda. To je zřůdnost, v níž se změnil tento pojem v důsledku znetvoření lidské přirozenosti.

To, že si Bůh přeje, aby také lidé žili v řádu, který je jednotný a společný celému světu, vyjadřuje tím, že na zem sesílá lidi s větší i menší mírou schopnosti vládnout. Vládnout může a musí umět každý. Všichni lidé v sobě odráží celý svět a musí být schopni vládnout v první řadě sobě samým. Nikomu tak nezůstává odepřena možnost uplatnit celou mohutnost své přirozenosti. Rozdíl je pouze v tom, že těm, kteří projevují při ovládání sebe a svého niterného světa větší talent než jiní se patří svěřit do opatrování světů více. „Rozumí se [...], že ten, kdo ovládá jiného, ovládá především sebe, protože vládu nemá nic, co samo není ovládáno.“¹⁹¹ Dobrý vládce nevyhnutelně musí být v první řadě nad jiné poslušným, mírným, rozumným a povolným poddaným.

Pro Komenského nápravu politiky je důležitá analogie mezi člověkem jakožto jednotlivcem a společenstvím. Vztahy mezi jednotlivými komponentami přirozenosti v člověku, jsou stejné jako vztahy mezi lidskými věcmi ve společnosti. Není však možné napravovat lidské záležitosti, aniž by napřed byl napraven ten, jenž je jejich nositelem, tedy člověk. Náprava společnosti proto musí začít u jednotlivce.

F. Seibt upozorňuje na to, že Komenského důraz na započetí nápravy právě u každého jednotlivého člověka má kromě logického významu

¹⁹¹ KOMENSKÝ, J. A. *Svět mravní*, kap. III, § 1, cit. d., s. 201.

i symbolický dosah. Pro sebe je člověk *vše*, ve světě je *něco* a před Bohem *nic*. Politický výklad se odvíjí od bipolárního vztahu mezi jednotlivcem a společenstvím. Pouze ve společenství lidí je člověk něčím ve vztahu k Bohu. Tak se stává zřejmým, proč Komenskému tolik leží na srdci napravení všech lidí a všech jejich záležitostí: Výhradně universální nápravou lidských záležitostí má lidstvo naději na to, aby se stalo něčím v očích Boha. Komenský tak zřejmě záměrně, ale nenásilně převádí čtenářovu pozornost od zájmu o jednotlivce k celé společnosti; od něčeho ke všemu; od užitku časného k věčnému.¹⁹²

Významnější než konkrétní podoba mocenského schématu jednotlivých států, je pro Komenského fundamentální přeměna lidského nitra. Důležitá je principiální změna pohledu na svět. Změna, která individuální zájmy, ať už jednotlivců, či celých států, podřizuje celku. Nejde tu o člověka nebo stát, ale o lidstvo a celý svět. Díky navrhované obrodě společnosti by se stalo zcela lhostejné, zda existují nebo neexistují jednotlivé dílčí státní útvary, nebo zda je vytvořen jediný světový stát. Úsilí všech v napravené společnosti by směřovalo k jednomu cíli, a mělo by na zřeteli jeden celek. Problematika státní suverenity by tak pozbyla opodstatnění. Kdyby totiž všichni směřovali k témuž, pak je více než logické, žádá-li to situace, ustoupit ze svých suverénních práv v zájmu prospěchu celku. Naopak je nelogické a protismyslné bezohledně trvat na jejich uplatnění, pokud z toho plyne újma celku a tedy rovněž tomu, kdo svá práva takto prosazuje. „*Zde se setkáváme s typickým utopickým usmířením a stabilizací všech politických sil, z nichž je nyní nutné už jen zřídit soud, ukázat právo, a také s tendencí utopické totalizace [...]. Utopista Komenský je netolerantní jako utopista Morus: Pohanská filosofie, scholastická teologie a antické právo mají být zničeny, zmařeny, přepsány.*“¹⁹³

¹⁹² Srv. SEIBT, F. *Utopie und Völkerbund*, In: KORTHAASE, W., HAUFF, S., FRITCH, A. *Comenius und der Weltfriede*, cit. d., s. 848 – 849.

¹⁹³ V orig: „*Damit begegnen wir der typisch utopischen Pazifizierung und Stabilisierung aller politischen Kräfteverhältnisse, unter denen es nun nur mehr notwendig ist, Gericht zu halten,*

Jan Patočka ve stati *Literární plány a díla J. A. Komenského* upozornil na vliv, který na formování Komenského všenápravných plánů měla jeho výchova prožitá od útlého věku v prostředí Jednoty bratrské. Toto církevní společenství se vyznačovalo důrazem na výchovu člověka a přísnou mravní kázní. Čeští bratři se rovněž věnovali důkladnému vzdělávání všech svých členů. Ovšem vzdělání v Jednotě bylo podřízeno praktickému ohledu: muselo mít význam pro život člověka a jeho vztah k Bohu, mělo jej přiblížit ke spáse. Odtud později vyrostl Komenského nesouhlas s vzdělaneckým soukromničením, jakého byl svědkem za herborských studií.¹⁹⁴

Komenský našel inspiraci ve zvyklostech a pravidlech, kterými se v životě řídili členové Jednoty bratrské. Ve *Všenápravě Obecné porady* kladl důraz především na racionalitu, střízlivost, plánovitost, mravní čistotu a kázeň jakožto zásady spořádaného života v napravené společnosti.

7.1 Nadnárodní politika

Záměr, který Komenský svou Všenápravou sleduje, totiž universální *reformaci, reparaci, restituci a regeneraci*¹⁹⁵ všech lidských záležitostí a celého světa, dává jeho politice originální náplň. Komenského současníci, kteří se zabývali politickým myšlením, se spíše pokoušeli popsat pravidla fungování politické hry, přičemž se zpravidla omezili na analýzu jednoho státu, případně na srovnání politické hry několika států. V 17. století se ke slovu dostává rovněž otázka národního státu. Nikoli však v Komenského *Obecné poradě*. Jak uvádí J. Válka, otázka vytvoření národního státu má v jiných pracích Komenského své důležité místo.¹⁹⁶ Poselství *Obecné porady* však již míří jinam než k napravení poměrů ve vlasti nebo

Recht zu weisen, auch das in utopischer Totalisierung [...] Der Utopist Comenius ist intolerant wie der Utopist Morus: Die heidnische Philosophie, die scholastische Theologie und die antiken Gesetze sollen zerstört, vernichtet, indiziert werden. – Tamtéž, s. 851. Citaci do češtiny přeložila M. P.

¹⁹⁴ Srv. PATOČKA, J. *Literární plány a díla J. A. Komenského*, cit. d., s. 32 – 33.

¹⁹⁵ Srv. KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. I, § 3, cit. d., s. 259.

¹⁹⁶ Srv. VÁLKA, J. *Obsah pojmů národ a vlast u Komenského*. In: Týž, *Husitství na Moravě – Náboženská snášenlivost – Jan Amos Komenský*, cit. d., s. 269 - 270.

k praktickým úvahám o možnosti provádění mírové politiky ve státech osídlených více než jedním národem. Komenský se v *Panglotii Obecné porady* vyslovuje k otázce národního jazyka, který je pro něho jedním z určujících kritérií národa, a sice v tom smyslu, že kromě universálního jazyka by bylo dobře zachovat i jazyky národní. Čas sám odhalí, která varianta si získá větší oblibu.¹⁹⁷

Pominutí otázek národních a státních pramení z vyšších cílů, které má Komenský v *Obecné poradě* na mysli. Zde mu jde o zřízení vyšších, světových institucí, které se postarají o všeobecné šíření vzdělanosti, celosvětový mír a jednotnou víru všude, kdekoli žijí lidé, bez ohledu na to, zda je či není toto společenství národnostně různorodé. Nepochybně si ale je vědom toho, že přes veškerou universalitu nových institucí a jednotnost nového světa je třeba, aby se zabránilo roztržkám, aby na tyto otázky byla nalezena odpověď.

Trojice nových světových institucí odpovídá triádám: sapientia – potentia – bonitas, a filosofie – politika – náboženství. Komenský navrhuje, aby byly vytvořeny: *Collegium Lucis*, *Consistorium Sanctitatis*, *Dicasterium Pacis*.¹⁹⁸ Náplní jejich činnosti má být zajištění světové obnovy po stránce personální, institucionální, obsahové i preventivní.

Rozumí se samo sebou, že členové všech těchto institucí musí sami být skutečně takovými, jakými mají činit jiné lidi. To znamená, členové *sboru světla* musí být skutečně osvícení, členové *mírového soudu* skutečně mírní a spravedliví a členové *světové konsistoře* skutečně zbožní a svatí. Jejich úřady rovněž musí být vzájemně propojeny, neboť je jejich povinností důsledná spolupráce, aby se nemohlo stát, že vyvstanou nové sporné otázky.

¹⁹⁷ Srv. Tamtéž, s. 272.

¹⁹⁸ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*. cap. XVI, XVII, XVIII. In: Týž, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, sv. II. cit. d., s. 300 – 310. – *sbor světla, mírový soud a světová konzistoř*. – KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*. kap. XVI, XVII, XVIII, cit. d., s. 353 - 365.

Sbor světla má dbát na šíření světla po všech krajích, kdekoli je někdo přirozenosti lidské. Rovněž se musí postarat o to, aby se nenavrátily temnoty tam, kde již bylo jednou zjednáno světlo. V kompetenci sboru světla je také zakládání škol a dohled nad nimi. Školy by nikde neměly chybět ani přebývat. Dozor ve školách se potom vztahuje na všechny představené, učitele profesory, rektory, správce i dozorce. Členové sboru světla musí dohlédnout, aby každý z nich vzorně konal svou povinnost. Kromě toho musí zajistit, aby ve všech školách byla důsledně uplatněna přirozená vyučovací metoda, aby učitel ke svým svěřencům šířil moudrost jistě, ale přesto mírně a příjemně. Nadto sboru světla přísluší starost o knihy. Tiskaři i nakladatelé mu mají být podřízeni. Pokud jde o knihy samotné, zde je třeba zajistit, aby jich byl dostatek v každém národě i jazyce, aby byly kvalitní a snadno dostupné a aby jejich obsah byl pravidelně aktualizován v souladu s přibýváním světla lidské moudrosti. Mimo to je třeba, aby se světlonoši ze sboru světla postarali o to, aby knihy neležely v regálech knihoven, ale byly čteny a účinně tak napomáhaly osvícenému věku. Zvláštní pozornost je třeba věnovat *Písmu svatému*, které má být základní všelidskou normou. Na jeho vydávání v dostatečném počtu exemplářů a ve všech jazycích má sbor světla spolupracovat s konsistoří svatosti.¹⁹⁹

Mírovému soudu přísluší dozorčí funkce nad plněním mírových plánů, jež budou projednány na světovém koncilu, rovněž mají konat dohled nad místními soudy a prověřovat mravní čistotu soudců, dílčích pramenů spravedlnosti. Plodem jejich práce má být vytvoření universálního práva, které bude závazné pro celé lidstvo, a bude v něm možné nalézt řešení jakéhokoli sporu a východisko z jakékoli sporné situace. Komenský považuje za vhodné sepsat seznam pochybných a zavrženíhodných právních norem, aby byly jednou pro vždy vyčleněny z oblasti práva. Mírovým soudcům také připadá úkol vypracovat systém nápravných

¹⁹⁹ Srv. KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. XVI, cit. d., s. 354 – 357.

prostředků pro hříšníky, který bude důstojný mírového, osvíceného a skutečně lidského věku. Až situace dovolí, mají být zrušeny žaláře a hrdelní tresty.²⁰⁰

Poslednímu úřadu, *světové konsistoři*, přísluší povinnost dohlížet na víru a zbožnost uvnitř křesťanské církve, především na zbožnost a svatost církevních hodnostářů. Musí předcházet vzniku nových sekt, nebo i jen nových náboženských obřadů. Proto by mělo platit, že cokoli se v oblasti víry bude někomu zdát užitečné, má předložit k posouzení konsistoři svatosti. Jestliže to nebude odporovat v žádném ohledu harmonii lidských záležitostí a bude uznáno, že se vskutku jedná o věc užitečnou, bude rozšířena k užívání do celého světa. Povinností světové konsistoře je rovněž zakládání chrámů a kostelů v dostatečném počtu, aby měli lidé, kdekoli jsou, možnost uchýlit se do domu Páně.²⁰¹

Nápravu světa je třeba započít světovým sněmem neboli ekumenickým koncilem. Na něm mají být projednány všechny Komenského nápravné návrhy. „*Univerzální koncil je zcela nutný jako univerzální lék proti univerzálním zmatkům.*“²⁰² *Obecná porada* je vlastně materiálem shromážděným k příležitosti tohoto koncilu. Přítomni by měli být zástupci každého národa, a to v této sestavě: filosof, politik a theolog. „*Nejdříve se [tu] budou probírat záležitosti vzdělanostní, poněvadž ty vnášejí světlo do ostatních. Pak záležitosti církevní, jak se má chodit a jednat s Bohem. Konečně záležitosti politické jako základ, vrchol a pouto ostatních.*“²⁰³

Komenský byl přesvědčen, že se tento sněm skutečně realizuje. Podle něho jej zvěstovali proroci. Dokládá to např. citací z Izajáše: „*Shromáždím všechny národy i jazyky. I přijdou a uzří slávu mou.*“²⁰⁴ Jan Patočka ovšem upozorňuje na fakt, že Komenský se svoláním světového koncilu zabýval již v období svého druhého lešenského pobytu. Přesto tato pasáž zůstala

²⁰⁰ Srv. tamtéž, kap. XVII, s. 357 – 360.

²⁰¹ Srv. tamtéž, kap. XVIII, s. 360 – 362.

²⁰² Tamtéž, kap. XXV, § 3, s. 419.

²⁰³ Tamtéž, § 4, s. 421.

²⁰⁴ Iz, 66,18.

nedokončena. Zdá se, „že nepropracované části jsou ty, u nichž se spisovatel nemohl odhodlat ke konečné verzi, ať se to stalo z ohledu na veřejnost a její kritiku, nebo proto, že s otázkami nebyl sám hotov“.²⁰⁵ Nicméně otázka svolání koncilu pro Komenského byla velmi palčivá, neboť jak sám uvedl, „už tohoto roku, který počítáme od Kristova narození jako rok 1655, [...] začíná sedmé tisíciletí [...], v němž slavnostně zahájí nápravu věcí pokažených na světě ten, který byl seslán k obnově, nový Adam.“²⁰⁶

Autor zřejmě proto příliš neotálí a dílčí otázky ohledně konání koncilu rozpracovává zcela konkrétně. Nebude-li možno svolat hned v počátcích mírových jednání národy z celého světa, je nutné svolat alespoň zástupce křesťanského světa, tedy zástupce Evropských národů, kteří potom k poradám sezvou i zbytek světa. Rovněž je rozřešena otázka zvacího listu: Komenský navrhuje formulovat jeho znění v duchu zásad uvedených v Matoušově evangeliu: „Milovati budeš bližního svého jako sebe samého.“ a „Jak byste chtěli, aby vám jiní činili, tak i vy činite jim.“²⁰⁷ Na těchto zásadách ovšem Komenský nezakládá pouze svolání světového sněmu, ale celý svůj politický pacifismus. Právě v tom spočívá skutečná utopičnost Komenského. Byl přesvědčen, že pomocí universálního koncilu lze zcela potlačit protichůdné politické tendence světových mocností, a navíc, že zbudováním nových nadnárodních institucí lze tuto rovnováhu udržet.

7.2 Život v napravené společnosti

S. Sousedík v roce 1974 psal J. Patočkovi: „Podle statistik je dnes prý na světě asi každý pátý člověk římský katolík. Církev disponuje obrovským a dobře organizovaným mocenským aparátem. Je to kolos, ale kolos dřímající. A když se nám jej podaří probudit ze sna? Pak je naděje, že

²⁰⁵ PATOČKA, J. *Komenského Všeobecná porada*, cit. d., s. 202.

²⁰⁶ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. XXV, § 10, cit. d., s. 420.

²⁰⁷ Mt. 19,19; 7,12.

*Komenského myšlenka panorthosie přestane být pouhou utopií.*²⁰⁸ Ironicky tak naznačil, že Komenského všenápravné plány ústí v křesťanskou totalitu.

Řada Komenského myšlenek o nápravě působí sympaticky: nenásilí a tolerance vůči jiným názorům, myšlenka přirozené výchovy, pojetí světa jako celku. Je však třeba vzít v úvahu, jaké podoby se těmto návrhům dostává v celku všenápravného projektu. Tolerance je u Komenského provisorium. Je třeba být tolerantní, protože člověk je bytostně nedokonalý a může se mýlit. Dokonalí, tj. pansoficky vzdělaní, napravení, lidé by podle Komenského představy byli vlastně stejní.

Napravená společnost se má postarat o to, „*aby nikdo nemohl snadno vybočit, a i kdyby mohl, aby nechtěl, a i kdyby chtěl, aby nemohl*“.²⁰⁹ Všichni lidé jsou si svou přirozeností podobní, protože byli stvořeni „*podle téže ideje obrazu Božího*“.²¹⁰ Všem jsou společné také zdroje poznání. Komenský hovoří o svítilnách, zrcadlech, divadlech nebo také o zákonech božích. Jsou jimi: vnější svět, mysl člověka a Písmo svaté. Smysly poznáváme svět, rozumem svou mysl a vírou Písmo svaté. Nejdůležitější je rozumové poznání, protože zakládá možnost poznání jak vnějšího světa, tak odkazů boží vůle obsažených v Písmu. Do mysli každého člověka byly vtištěny vrozené obecné pojmy, pudy a schopnosti neboli počty, míry a váhy všeho, co jest. „*Díky Boží péči jsme tedy obdrželi váhy, tj. sklony k dobrým a užitečným věcem, podněty ke všem našim činnostem. Obdrželi jsme míry, tj. vrozené pojmy základních pravd, veškerého našeho usuzování o věcech, a tedy normy a zkušební kameny našeho vybírání i odmítání. Obdrželi jsme počty, tj. výkonné schopnosti, jejichž pomocí se uvádíme v soulad se svými tužbami a provádíme svá*

²⁰⁸ PATOČKA, J. *Stanislav Sousedík Janu Patočkovi, 19. 3. 1974, bez udání místa*. In: Týž, *Korespondence s komeniologií I*. 1. vyd., Praha: Oikoymenh, 2011, s. 375.

²⁰⁹ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. I, § 11, cit. d., s. 260. Text zdůraznila M. P.

²¹⁰ KOMENSKÝ, J. A. *Panaugia*, kap. VI, § 15, cit. d., s. 155.

rozhodnutí.²¹¹ Tato vrozená výbava je všem lidem společná. Komenský z toho vyvozuje, že „*to, co všichni podobně chtějí, vědí a mohou je nutně přirozené.*“²¹² Podle Komenského je jediné dobro, jediná pravda a jediný řád. Vyznačují se tím, že jsou harmonické, vzájemně si neodporují. Nikdy si neodporují. Dokonalé rozumové poznání proto musí přinést naprostý soulad. Proto Komenský klade velký důraz na rozumné uspořádání společnosti, jež se vyznačuje dokonalým řádem, uspořádaností, plánovitostí a kázní.

Komenský navrhoval, aby obecní prefekti jedenkrát týdně navštěvovali všechny domy v obci, aby se ujistili, že „*všichni tráví čas náležitou prací.*“²¹³ Aby každý věděl, jaké povinnosti mu přísluší, má být v domácnosti vyvěšen seznam činností určených každému jejímu členovi. Každá rodina si má vytvořit malý domácí zákoník. Kromě pravidel pro domácnosti mají být zveřejněny též předpisy obecné, které upravují mimo jiné i stravování a odívání.

V každé obci má být vyhrazen všem společný čas oběda i večeře a rovněž má být zajištěno, aby pokrmy v jednotlivých domech byly zhruba stejné, „*aby jedni nebyli přesyćeni, znechuceni, kdežto druzí by hladověli.*“²¹⁴

Ještě více zaráží Komenského návrh zavést jednotné oblečení. Nikdo nemá být zbytečně vyšňořen. Oděvy mají být prosté a praktické. Jejich vzhled musí odpovídat věku a postavení toho, kdo je nosí. Např. malé děti mají být oděny bíle, na paměť křtu. Starci naopak šedě nebo černě, jako připomínku blížícího se konce a hrobu.²¹⁵

Svévoli nemá být ponecháno ani uzavírání manželství. Ta mají uzavírat lidé v zákonem vymezeném věku (ženy mezi 20. a 24. a muži mezi 20. a 30. rokem života). Rovněž by mělo být zavedeno pravidlo, že bohaté

²¹¹ Tamtéž, § 11.

²¹² Tamtéž § 10, s. 154.

²¹³ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. XXIV, cit. d., s. 414.

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ Srv. tamtéž.

nevěště je vhodné hledat spíše moudrého než bohatého ženicha, kdežto chudé nevěště spíše bohatého.

Zakázán má být celibát, krčmy, nálevny, monopoly, pohanské zákony atd. Rovněž nemá být trpěn nikdo, kdo nepracuje. Kdo nechce pracovat, má být potrestán. Bohatí se mají věnovat studiu, chudí práci svých rukou. „*Kdyby se toho dalo docílit, byla by tím již odstraněna polovina nepořádků a ohavností světa, odpadlo by kořistnictví, krádeže, karban a všelijaké podvody.*“²¹⁶ Nejenže by lidé nepotřebovali vyvíjet takové aktivity, ale hlavně by na ně neměli čas.

K udržení řádu je také nezbytná cenzura informací. Vše, co má být vytištěno musí nejprve projít kontrolou představitelů Sboru světla. Knihy antických autorů mají být uzavřeny do vězení knihoven.

Tyto návrhy Komenského, jenž je znám jako myslitel nenásilí a tolerance, mohou být pro někoho překvapivé. J. Beneš upozorňuje, že Komenský je v pasážích, v nichž líčí konkrétní podobu napravené společnosti „*nejméně původní, zde je nejvíce závislý na cizích zdrojích*“.²¹⁷ Když Komenský dával nové společnosti konkrétní podobu, stál před jistou obtíží: Nemohl své závěry vytěžit z poukazů v přítomné realitě, neboť nová společnost má být zcela jiná než ta, která doposud jest. Komenský byl při líčení nové společnosti nucen uchýlit se k čisté myšlenkové konstrukci, ke spekulaci a čerpat materiál pro svou vizi napravené společnosti u jiných autorů např. Campanelly, Andreae aj.

Komenský je myslitel celku. Hledá řešení usmíření celého světa. Program nápravy světa, který navrhuje, lze označit jako holistický. V líčení napravené společnosti se ovšem projevuje i totalizační tendence. R. Palouš v knize *Totalismus a holismus* tyto dva pojmy analyzuje. Oba termíny označují celostní přístup ke světu, avšak holismus²¹⁸ má pozitivní a

²¹⁶ Tamtéž, s. 408.

²¹⁷ BENEŠ, J. *Obecná porada o nápravě věcí lidských – pokus o smír mezi tolerancí a řádem*. In: PRÁZNÝ, A., SCHIFFEROVÁ, V. *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*, cit. d., s. 81.

²¹⁸ Z řeckého *to holon* (*το όλον*) = celek.

totalismus negativní význam. Holistický způsob náhledu na svět zdůrazňuje organickou povahu světa. Neredukuje jej na sumu jeho částí. Vychází z jeho bytostné nedílnosti, živosti. Živý celek nelze rozebrat na části, prozkoumat každou část zvlášť a zároveň zachovat živost celého organismu. Holisticky pojatý svět se děje, mění a vyvíjí. Ten, kdo rozumí světu tímto způsobem, nabádá k odpovědnosti vůči němu, ale nikoli zvenčí, nýbrž zvnitřku, jako „účastník ve společenství“.²¹⁹

Totalismus²²⁰ naproti tomu směřuje ke stálému, neměnnému společenství. Hledá definitivní, jednou pro vždy platné pravdy. Změnu chápe jako předvídatelný pohyb odněkud někam, „od primitivity k důvtipu“.²²¹ Ať už výslovně či nevýslovně existuje v totalitním přístupu ke světu předpoklad, že až se realizuje nejvyšší stupeň vývoje společnosti, ustanou změny. Společnost se přestane měnit a bude již pouze „fungovat“ v dokonalém stavu. Případné další změny je třeba potlačit, protože již nemohou přinést nic lepšího. Pak je třeba uplatit suverénní moc k potlačení změn, které již nejsou žádoucí.

Nebezpečí násilí – utopické totality – vyplývá z potřeby stabilizace, zastavení společenských dějů. Potřebu uplatnění represe s sebou nese uskutečňování každé utopie. „Komenský, díky tomu, že jeho prvotní starostí bylo hledání cest a prostředků nápravy, stanovení jejich rámcových podmínek, a nikoliv prosazování určitého modelu, byl tomuto nebezpečí vystaven v menší míře, nicméně mu zcela neunikl.“²²²

²¹⁹ PALOUŠ, R. *Totalismus a holismus*. Praha: Karolinum, 1997, s. 139.

²²⁰ Z latinského *totum* = celek.

²²¹ PALOUŠ, R., cit. d, s. 140.

²²² BENEŠ, J. *Obecná porada o nápravě věcí lidských – pokus o smír mezi tolerancí a řádem*, cit. d., s. 80.

Závěr

Předložená práce se nejprve pokouší objasnit pojem *utopie*. Tohoto termínu lze totiž použít v negativním nebo pozitivním významu. V prvním případě je utopie jako pouhá pohádka či sen o ideální společnosti postavena do protikladu k vědecky založenému a odůvodněnému, reálnému a realizovatelnému programu nápravy společenských poměrů. Jestliže je nějaké dílo označeno jako utopie v tomto negativním smyslu, pak je tímto označením devalvováno. Utopii lze ovšem chápat i pozitivně, jako inspiraci a hybnou sílu, jež může přispět ke snaze o zlepšení stávajících poměrů. Takto přistupoval k utopii například Ernst Bloch, jenž ve svém díle *Das Prinzip Hoffnung* rozlišil dva způsoby bdělého snění. Jeden je dočasným únikem od reality a není zde ambice na uskutečnění. Druhý způsob bdělého snění, tzv. „*snění kupředu*“, umožňuje vznik plánů na zlepšení současných společenských poměrů.

Pojetí utopie jako něčeho pozitivního otevírá nové možnosti výkladu všennápravného konceptu Jana Amose Komenského. K pozitivnímu pojetí utopie se hlásil například J. G. Herder, jenž v *57. listu na podporu humanity* o Komenského *Obecné poradě* napsal: „*podobná zbožná přání nelétají na Měsíc; zůstávají na Zemi a časem se projeví činy.*“²²³ Rovněž Jan Patočka pojímal utopii v kladném smyslu. V příspěvku nazvaném *Utopie a soustava lidských cílů u Komenského* se pokusil ukázat, že *utopické* nemusí znamenat *neužitečné*. Inspirativní může být pouze to, co dosud nebylo realizováno. Pokud ale u Komenského hledáme to, co v naší současnosti jest, snažíme se učinit z něho předchůdce moderní pedagogiky či moderních věd, potom je Komenský „*vlastně jen záminkou k sebezrcadlení a sebeobdivování*“.²²⁴ Pokud Patočka v tomto příspěvku

²²³ HERDER, J. G., cit. d., s. 75.

²²⁴ PATOČKA J. *Utopie a soustava lidských cílů u Komenského*, cit. d., s. 273.

zdůraznil, že *Obecná porada* je utopie, chtěl jí tím vyslovit nejvyšší chválu.²²⁵

Abychom objasnili povahu Komenského utopie, je nutno pokusit se Komenského všenápravný projekt klasifikovat na základě vypracovaných typologií utopií. Tomuto problému je věnována kapitola 2.3 předložené práce. V návaznosti na nejvýznamnější studie zahraničních a českých komeniologů lze konstatovat, že *Obecná porada* je raně novověká, horizontální utopie vybudovaná na chiliastickém základě. Náprava společnosti, nastolení jejího dokonalého stavu je u Komenského imanentní součástí dějin. Tato charakteristika jí dává povahu urgentní výzvy adresované konkrétní společnosti: všem lidem na celém světě. Také ji lze zařadit mezi utopie konkrétní, tedy ty, jež vycházejí z reálných společenských předpokladů. Komenského utopie má povahu projektu. Díky tomu ji lze začlenit mezi utopie otevřené a relativní. Komenskému ani tak nejde o to předložit hotovou a pevně danou vizi nového uspořádání, jako spíše o navržení cesty, kterou by bylo možné k lepšímu uspořádání dospět.

Pro Komenského nápravný projekt je charakteristické filosofické a theologické založení. Komenský se pokouší eschatologické motivy odůvodnit filosoficky. Biblický příběh o pádu prvních lidí v ráji uvádí do souvislosti nejen s chiliastickým výkladem dějin, nýbrž i s novoplatónským emanačním schématem. Vykoupení u Komenského není individuální záležitostí. Je to problém celého lidstva, jelikož z boží vůle je nutné před koncem pozemských dějin dosáhnout úplného usmíření lidstva, což není možné jinak než navrácením původní dokonalosti lidské přirozenosti.

Komenský v návaznosti na sv. Augustina a v duchu chiasmů dělí pozemské dějiny na sedm etap. Na rozdíl od Augustina své pojetí dějin spojuje s myšlenkou pokroku. Pokrok se podle Komenského v dějinách

²²⁵ Srv. SCHALLER, K. „*Fromme Wünsche dieses Art fliegen nicht auf den Mond*“. *Das Utopische im Werk des J. A. Comenius*, cit. d., s. 157.

projevuje jako postupné přibývání rozumového světla. Důkazem stále většího jasů lidské mysli jsou vynálezy, k nimž lidstvo postupně dospělo. Tyto vynálezy jsou zároveň božími dary. Bůh inicioval všechny objevy, ale nečinil by tak bez aktivní lidské účasti.

Ve středověku byl pozemský život chápán jako slzavé údolí, které je třeba protrpět v co největším odloučení od všeho pozemského, v ústraní. Ideál skutečně křesťanského života byl spatřován v pasivitě, v odvratu od světa a v očekávání blaženosti na věčnosti.

Komenský zdůrazňuje, že člověk je bytostí aktivní. Přirozenost člověka, jež je odvozena od přirozenosti božské, sestává z rozumu, vůle a výkonných schopností. Přirozený sklon člověka ve světě a na svět působit, neustále něco vytvářet, přetvářet a budovat nemá být podle Komenského potlačován. Naopak má být rozvíjen a usměrňován. Na lidském počínání *hic et nunc* závisí osud celého světa. Lidská účast na dění světa podle Komenského není zavrženíhodná, nýbrž je nutná. Závisí na ní osud celého světa.

Komenského důraz na lidskou aktivitu souvisí s novověkou snahou o „dalekosáhlou revizi vztahů člověka k světu“.²²⁶ Podle Patočky je právě snaha o nové uchopení člověka a jeho místa ve světě příznačná pro myšlení počínajícího nového věku. Východiskem Komenského nápravného projektu je člověk a jeho činnost ve světě. Komenský své antropologické východisko nápravy celého světa podkládal filosoficky. Důležité proměny se u Komenského dočkala vzestupná fáze starého novoplatónského emanačního schématu. Člověk je tu předurčen k tomu, aby svou aktivitou dotvářel boží dílo stvoření. Svou činností ve světě vytváří další světy, které veškerenstvo navracejí k původnímu božskému východisku.

Komenský se domníval, že principy, na kterých vybudoval svůj nápravný projekt, vyléčily z nejhlubší podstaty světa. Svět je pro něho živý celek a podle toho je třeba k němu přistupovat.

²²⁶ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského*, cit. d., s. 121 – 122.

Ve světě panuje božský řád. Je to dáno tím, že celý svět byl stvořen podle týchž idejí. Protože zdroj všeho bytí je jeden, celistvý a sám se sebou vždy harmonicky související, je takový i svět.

To, oč v napravení lidských věcí jde, je obnovení přiměřeného vztahu lidstva k celku veškerenstva. Protože člověk neví, jaké je jeho místo v tomto celku, nedokáže ani účelně využívat svou přirozenost a ani její plody: filosofii, náboženství a politiku. Žije mimo původní božský řád a díky tomu nemůže nalézt spočinutí. Zmítá se marně mezi věcmi a smysl svého života nenachází. Svůj zájem zaměřuje na světská jsoucná a moc nad nimi i jinými lidmi v marné naději, že tak dosáhne blaženosti. Té ovšem může dosáhnout pouze tehdy, když znovu získá adekvátní vztah ke všemu, co jest. Světským jsoucnům je vládcem. Má jich účelně užívat a rozumně jim panovat. Ostatním lidem je roven. Má se s nimi naučit příjemně a užitečně obcovat. A konečně Bohu je podřízen. Má se k němu chovat uctivě a budovat s ním láskyplný vztah, neboť Bůh jest největším dobrem celého světa a je též příčinou všech dílčích dober.

Výchova je v Komenského *Obecné poradě* nástrojem realizace nápravy člověka a společnosti. Výchovou lze „organizovat člověka samého k jednotnému, všeobecnému, harmonickému působení a činnosti v celém okruhu jeho života.“²²⁷ Cílem výchovy není mnohoučenost, ale životní moudrost. „Být moudrý [...] znamená pozorovat řád věcí, znát jej a srovnávat s vytčenými cíli užívat ho k dobru svému i druhých lidí.“²²⁸ Tomuto výchovnému cíli je třeba přizpůsobit výchovně-vzdělávací koncepci. Je třeba reformovat výchovu a vzdělání, uvést je do souladu s požadavkem moudrosti.

Celé dějiny jsou pro Komenského výchovným procesem, svět je školou boží moudrosti. „Svět je škola – ale abychom v ní obstáli, je potřeba škol

²²⁷ PATOČKA, J. *Komenského Všeobecná porada*, cit. d. s. 211.

²²⁸ ČAPKOVÁ, D. *Několik poznámek ke Komenského pojetí moudrosti*. In: URBÁNEK, V., ŘEZNÍKOVÁ, L. *Mezi Baltem a Uhrami. Komenský, Jednota bratrská a svět středoevropského protestantismu*. Praha: Filosofía, 2006, s. 39.

v původním, nemetaforickém smyslu, je potřeba do škol, do výslovného vyučovacího a výchovného procesu uvést všechny, každého člověka. “²²⁹

Jan Patočka ukázal, že výchovně-vzdělávací dimenze Komenského *Obecné porady* je zcela realistická. Stát se lidským, znamená stát se podobným Bohu, zdokonalit se. „Zde máme před sebou [...] filosofii dějin jako postupného zlidšťování, humanizace, stavení nelidskosti smazáním neharmonické, rozporné minulosti, zavedením vzájemné snášenlivosti a usmířením všech.“²³⁰

Obdobným způsobem, jakým výchova působí na člověka jakožto jednotlivce, mají nadnárodní instituce organizovat lidstvo celého světa. Myšlenka nadnárodní organizace, která by předcházela roztržkám mezi jednotlivými státy, rovněž nemůže být považována za utopickou. Vždyť Komenského *Dicasterium Pacis* bývá někdy pokládán za myšlenkového předchůdce OSN a jeho *Collegium Lucis* za předchůdce moderních vědeckých společností. Komenský zcela správně nahlédl, že většina šarvátek vzniká z nedorozumění, nebo z neochoty si navzájem porozumět. Nutno říci, že Komenský byl se svou myšlenkou budování mírových, harmonických vztahů mezi všemi národy a státy na celém světě ve své době osamocen. Soudobé politické teorie se snažily nalézt odpověď na otázku, jak dosáhnout co největšího prospěchu pro stát, zatímco Komenský se zabýval tím, jak dosáhnout největšího možného prospěchu pro celý svět. Komenský „je jedním ze spoluzakladatelů moderní doby; všechny jeho velké vychovatelské myšlenky a mnohé z jeho projektů lidské organizace žijí dodnes“.²³¹

Komenského celostní pojetí světa se promítlo také do jeho představy o fungování napravené společnosti. Jeho nesmírná touha po úplném usmíření celého lidstva přispěla k tomu, že některé jeho návrhy mají poněkud totalitární charakter. Individualita, jedinečnost každé lidské bytosti

²²⁹ PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 356.

²³⁰ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského*, cit. d., s. 186.

²³¹ PATOČKA, J. *Literární plány a díla J. A. Komenského*, cit. d., s. 119.

nachází v napravené společnosti velmi málo místa. Lidský život je předem rozplánován a podřazen zájmu celku. To, v čem jsou lidé stejní, je u Komenského důležitější než to, v čem se liší. Ostatně většina rozdílů mezi lidmi podle něho pramení z jejich nedokonalosti. Není tudíž žádoucí dávat odlišnosti na odiv. Je třeba se jich pokud možno vyvarovat. Proto je navržen jednotný způsob odívání nebo jednotné stravování.

Potlačování lidské individuality na dnešního člověka působí nesympaticky. Je ale třeba si v této souvislosti uvědomit, že Komenský chtěl tímto způsobem vyzdvihnout to, co je na člověku vznešené. Odvést pozornost od podružností jako je fyzická krása a předvést spíše velikost a ušlechtilost lidské duše. Vždyť svět se nestane lepším místem, budou-li v něm lidé fyzicky krásní a žijící v přepychu, ale zároveň duševně zanedbaní, prázdni a mravně nehodnotní.

Komenskému šlo v *Obecné poradě* o to, aby lidé přestali být v sebe uzavření a otevřeli se pro druhé, pro svět a pro Boha. O to, aby se soustředili na to, co mají s jinými lidmi společné. Nahlédnout to, v čem jsme jako lidé stejní nebo podobní, znamená oslabit vnímání druhého jako cizího. Člověku záleží na tom, co je jeho vlastní. Pokud shledá v jiném člověku totéž, co sám v sobě, přestane mu být ten druhý bytostně cizí. Velký světový koncil, kterému byly návrhy *Obecné porady* určeny, měl pomoci ustanovit takový řád v lidských záležitostech, v němž by se dostalo ke slovu ušlechtilejší lidství.

Komenského idea usmíření a sjednocení lidstva byla utopická. Za utopii je považována i dnes. Může pro nás ovšem být zdrojem inspirace tím spíše, že k realizaci své *utopie* Komenský předložil prostředky zcela *neutopické* povahy.

Použité zdroje

A. Primární literatura

ENGELS, F. *Vývoj socialismu od utopie k vědě*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1972. 166 s. Knihnice marxismu-leninismu.

MORE, T. *Utopie*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1978. 156 s. ABC marxismu-leninismu. Prameny; Sv. 26.

KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992. 226 s. ISBN 80-204-0291-8.

KOMENSKÝ, J. A. *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*: Pragae: Academia, 1966. sv. I. 775 s.

KOMENSKÝ, J. A. *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*: Pragae: Academia, 1966. sv. II. 717 s.

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských, Komenský*. 1 vyd. Praha: Svoboda, 1992. sv. I. 563 s. ISBN 80-205-0226-2.

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských, Komenský*. 1 vyd. Praha: Svoboda, 1992. sv. II. 500 s. ISBN 80-205-0227-0.

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských, Komenský*. 1 vyd. Praha: Svoboda, 1992. sv. III. 594 s. ISBN 80-205-0228-9.

KOMENSKÝ, J. A. *Posel míru a blaha národů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956. 142 s.

B. Sekundární literatura

1) Knižní publikace

BELLERATE, B. M. *Aristotelismus, Christentum, Utopie und die pädagogische Gedankenwelt im Werk des J. A. Comenius*. In: SCHALLER, K. *Jan Amos Komenský: Wirkung eines Werkes nach drei Jahrhunderten*. Heidelberg: Quelle & Meyer, 1970. 147 s. Pädagogische Forschungen. Erziehungswissenschaftliche Studien; 46. ISBN 3-494-00629-6.

- BLOCH, E. *Das Prinzip Hoffnung*, sv. 1., Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990. 518 s. ISBN 3-518-28154-2.
- HERDER, J. G. *Listy na podporu humanity*. 1. vydání. Praha: Český klub, 2003. 267 s. ISBN 80-85637-85-5.
- KOMENSKÝ, J. A., KOPECKÝ, M. ed. *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia*. 3. 1. vyd. Praha: Academia, 1978.
- KORTHAASE, W., HAUFF, S., FRITSCH, A. *Comenius und der Weltfriede*. Berlin: Deutsche Comenius-Gesellschaft, 2005. 992 s.
- MANUEL, F. E., MANUEL, F. P. *Utopian thought in the Western World*. Oxford: Blackwell, 1979. 896 s. ISBN 0-631-12361-X.
- MICHÁLEK, J. *Topologie výchovy*: 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996. 92 s. ISBN 80-86005-01-1.
- PALOUŠ, R. *Totalismus a holismus*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997, 148 s. ISBN 80-7184-281-8.
- PATOČKA, J. *Korespondence s komeniologi I.*, 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2011. 653 s. Sebrané spisy Jana Patočky; sv. 21. ISBN 978-80-7298-439-8.
- PATOČKA, J. *Korespondence s komeniologi II.*, 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2011. 366 s. Sebrané spisy Jana Patočky; sv. 22. ISBN 978-80-7298-460-2.
- PATOČKA, J. *Komeniologické studie*, díl I, 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1997, 426 s. Sebrané spisy Jana Patočky: svazek 9, ISBN 80-86005-52-6.
- PATOČKA, J. *Komeniologické studie*, díl II, 1. vyd., Praha: Oikoymenh, 1998, 396 s. Sebrané spisy Jana Patočky: svazek 10, ISBN-80-86005-03-4.
- PATOČKA, J. *Komeniologické studie*, díl III, 1. vyd., Praha: Oikoymenh/Filosofia, 2003, 671 s. Sebrané spisy Jana Patočky: svazek 11, ISBN-80-7298-079-6.
- PRÁZNÝ, A., SCHIFFEROVÁ, V., *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*. Vyd. 1. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009. 202 s. ISBN 978-80-7395-221-1.

- REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. Vyd. 1. Voznice: Leda, 2001. 752 s. ISBN 80-85927-85-3.
- SCHALLER, K. *Fromme Wünsche dieser Art fliegen nicht in den Mond- Das Utopische im Werk des J. A. Comenius*. In: Schaller, K.: *Comenius 1992. Gesammelte Beiträge zum Jubiläumsjahr. 1992.* 380 s. ISBN 3-88345-699-3.
- TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení (vybrané kapitoly)*. 5. vydání. Praha: Paseka, 1999. 374 s. ISBN 80-7185-819-6.
- URBÁNEK, V. *Eschatologie, vědění a politika: příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*. Vyd. 1. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008. 303 s. Monographia historica; sv. 9. ISBN 978-80-7394-076-8.
- URBÁNEK, V., ŘEZNÍKOVÁ, L. *Mezi Baltem a Uhrami. Komenský, Jednota bratrská a svět středoevropského protestantismu*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2006. 312 s. ISBN 80-7007-246-6.
- VÁLKA, J., *Husitství na Moravě – Náboženská snášlivost – Jan Amos Komenský*, 1. vyd., Brno: Moravská matice, 2005, 378 s. ISBN-80-86488-17-9.
- VOIGT, U. *Das Geschichtsverständnis des Johann Amos Comenius in "Via lucis" als kreative Syntheseleistung: vom Konflikt der Extreme zur Kooperation der Kulturen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996. 264 s. Schriften zur Triadik und Ontodynamik, ISSN 0932-2434; Bd. 11. ISBN 3-631-30890-6.
- VOSKAMP, W. *Utopieforschung: Interdisziplinäre Studien zur neuzeitlichen Utopie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985, sv. 1, 428 s. Suhrkamp Taschenbuch.
- YATES, F. A. *Rozenkruciánské osvícenství: fascinující pohled do historie, alchymie a událostí, které vedly k Bílé Hoře*. Praha: Pragma, ©2000. 328 s. ISBN 80-7205-667-0.

2) *Seriálové publikace*

FILOSOFICKÝ ÚSTAV, *Filosofický časopis*, Praha: Akademie věd České republiky, Filozofický ústav, (1953-), ISSN-0015-1831.

KOMENSKÝ Odborný časopis pro učitele základní školy, Brno: Masarykova univerzita, (1873-), ISSN-0323-0449.

PALOUŠ, R., SOUDILOVÁ, V. *Comenius redivivus: Příspěvky k filozofii výchovy*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1991. 98 s. *Studia paedagogica*, ISSN 0862-0202; 6.

POLIŠENSKÝ, J. *Acta Comeniana: revue internationale des etudes Comeniologiques. Svazek 2*. Praha: Academia, 1970. 320 s.